

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра дошкільної та початкової освіти**

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПОЗИТИВНОЇ ДИНАМІКИ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗАНИЖЕНОЮ САМООЦІНКОЮ**

Кваліфікаційна робота здобувача
освітнього ступеня магістр
спеціальності: 013 Початкова освіта
освітньої програми:

Початкова освіта. Інклюзивна освіта

Врємя Вікторії Анатоліївни

Керівник: к. пед. н., в.о.доц. Сич Ю. І.

Рецензент: керівник Татарбунарського
ліцею Татарбунарської міської ради
Назаренко І.В.

Робота допущена до захисту
на засіданні кафедри дошкільної та початкової освіти
(назва випускової кафедри)

протокол № 6 від «4» січня 2023 р.

Завідувач кафедри

Іванова Д.Т.
(прізвище, ініціали)

Робота пройшла публічний захист
на відкритому засіданні ЕК

«24» січня 2023 р.

Оцінка 89
(за стобальною шкалою)

добре
(за традиційною шкалою)

Голова ЕК

Біла О.О.
(прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗИТИВНОЇ ДИНАМІКИ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗАНИЖЕНОЮ САМООЦІНКОЮ	10
1.1. Індивідуально-психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку	10
1.2. Психологічний зміст самооцінки	18
1.3. Особливості забезпечення позитивної динаміки навчальних досягнень молодших школярів в сучасних умовах	26
Висновки до 1 розділу	37
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗАНИЖЕНОЮ САМООЦІНКОЮ	40
2.1. Організація та результати дослідження навчальної самооцінки молодших школярів	40
2.2. Формуючий етап експерименту з учнями із заниженою самооцінкою	57
2.3. Порівняльна діагностика навчальної самооцінки у молодших школярів	62
Висновки до 2 розділу	69
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	75
ДОДАТКИ	86

ВСТУП

Актуальність дослідження. Складно переоцінити значимість самооцінки у життєдіяльності людини. Під самооцінкою часто мається на увазі характеристика свого внутрішнього «Я», що спирається з одного боку на думку оточуючих людей, а з іншого – підкріплена уявленням про себе самої людини.

Вивчення феномена самооцінки стало настільки актуальним завдяки тому, що дало найбільш широке уявлення як про особистість в цілому, так і про її окремі компоненти. Самооцінка формується на основі існуючих в даному суспільстві норм моралі і обумовлюється його світоглядом, положенням в системі виробничих відносин, які панують в даному суспільстві.

Самооцінка, будучи загальнозначущою цінністю для суспільства і особистості, поряд з домаганням на визнання і власним ім'ям, формує уявлення себе як представника певної статі, уявлення себе в часі, оцінку себе по відношенню до прав і обов'язків. Самооцінка є однією з самостійних особистісних підструктур, а її формування часто є результатом орієнтації дитини в обраному батьками напрямку.

Психологи розглядають самооцінку з різних позицій. Так, оцінку себе в цілому як хорошого або поганого прийнято вважати загальною самооцінкою, а оцінку досягнень в окремих видах діяльності – особистою. Крім цього виділяють актуальну (те, що вже досягнуто) і потенційну (те, на що здатна людина) самооцінку, яку нерідко називають рівнем домагань. Також самооцінка може бути адекватною або неадекватною, в залежності від збігу (розбіжності) реальних досягнень індивідуума з його потенційними можливостями [6, с.8-9].

Я-концепція, концепція «іншого», виступаючи в якості механізмів самооцінки, істотно впливають на стан психічного здоров'я і розвиток зрілої життєстійкості особистості, як їх носія. Психічним механізмом адекватної

самооцінки є совість, що виявляється в здатності здійснювати моральний самоконтроль, в самооцінці своїх вчинків, з точки зору їх відповідності моральним вимогам і обов'язкам.

Молодший шкільний вік в багатьох аспектах є ключовим віком для формування особистості. Багато в чому від ефективності організації навчально-виховної діяльності залежатиме успішність подальшого навчання у школі, наявність впевненості у власних силах, бажання та вміння досягати поставленої мети.

Провідною діяльністю у молодшому шкільному віці є навчальна діяльність, у якій формуються новоутворення особистості. Тому дуже важливо вивчати специфіку формування та перебігу навчальної діяльності у цьому віці. Оскільки однією з найважливіших системотворчих аспектів особистості є самооцінка, доцільним є простежити специфіку формування самооцінки у молодшому шкільному віці, виявити зв'язок самооцінки з успішністю навчальної діяльності.

Ельконін Д.Б. дає таке визначення навчальної діяльності - це «діяльність, що має своїм змістом оволодіння узагальненими способами дій у сфері наукових понять, що спонукається до адекватних мотивів. Ними можуть бути мотиви власного зростання, удосконалення, ті загальні мотиви діяльності, які пов'язані з позицією школяра, із здійсненням суспільно значущою та суспільно оцінюваною діяльністю» [3, с. 245]. Як зазначає І.А. Зимова, основними характеристиками навчальної діяльності є:

- Направлення на оволодіння навчальним матеріалом;
- Освоєння загальних способів дій та наукових понять;
- Попередня перевірка вирішення завдань загальними способами дій;
- Зміна самого суб'єкта;
- Зміна психічних властивостей і поведінки учня залежно від результатів його власних дій [1, с. 193].

Поведінка людини завжди, так чи інакше, поєднується з її уявленням про себе і з тим, яким він хотів би бути. Формування самосвідомості, без

якого неможливий розвиток особистості, – складний та тривалий процес. Він протікає під впливом з боку оточуючих, насамперед дорослих, які виховують дитину. Без знання особливостей самосвідомості дітей важко правильно реагувати з їхньої вчинки, вибрати відповідне осуд чи заохочення, цілеспрямовано керувати вихованням.

Важливим періодом, що істотно впливає на те, як людина сприйматиме себе в дорослому житті, є молодший шкільний вік. На самооцінку молодшого школяра насамперед впливає його успішність у навчанні. Тому завдання батьків допомагати своїй дитині відчувати цю успішність.

Успішність дитини на школі багато в чому залежить від її самооцінки. Дитина може оцінювати себе адекватно та неадекватно (завищувати чи занижувати свої успіхи, досягнення). Самооцінка може бути високою та низькою, розрізнятися за рівнем стійкості, самостійності, критичності.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що боротьба за підвищення якостей навчання та засвоєння знань продовжує залишатися головним завданням на сьогоднішній день. Для встановлення причин успішності чи неуспішності навчання, зумовлених особливостями особистості учня, необхідно виявити від якого комплексу властивостей особистості залежить головним чином успіх та неуспіх навчання. Незважаючи на різноманіття цих властивостей, все ж таки вдається виявити деякі їх типові поєднання, які найбільшою мірою впливають на успішність дітей у молодшому шкільному віці.

«У молодших школярів спостерігаються всі види самооцінок: адекватна стійка, завищена стійка, нестійка у бік неадекватного завищення чи заниження. Причому від класу до класу зростає вміння правильно оцінювати себе, свої можливості та водночас знижується тенденція переоцінювати себе» [1 с. 337]. Самооцінка залежно від форми (адекватна, завищена, занижена) може стимулювати чи, навпаки, придушувати активність людини.

На становленні самооцінки молодшого школяра впливає стиль виховання у ній, прийняті у ній цінності. Діти із підвищеною самооцінкою виховуються за принципом кумира сім'ї, у обстановці некритичності, загального поклоніння. У сім'ях, де діти мають високу (не завищену) самооцінку, увага до особистості дитини поєднується з достатньою вимогливістю, батьки не вдаються до принизливих покарань і охоче хвалять, коли дитина на це заслуговує. Діти із заниженою самооцінкою мають велику свободу в сім'ї, але ця свобода, результат безконтрольності, наслідок байдужості батьків до дітей.

У психологічних роботах проблемам самооцінки приділяється значна увага (Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, І. С. Кон, В. В. Столін, І. І. Чеснокова, К. В. Шорохова). В зарубіжній психології дане питання вивчали: Р. Бернс, У. Джемс, К. Роджерс та інші.

Мета дослідження – теоретично та емпірично дослідити педагогічні умови забезпечення позитивної динаміки навчальних досягнень молодших школярів із заниженою самооцінкою.

Об'єкт дослідження – навчальні досягнення молодших школярів із заниженою самооцінкою.

Предмет дослідження – педагогічні умови забезпечення позитивної динаміки навчальних досягнень першокласників із заниженою самооцінкою.

Гіпотезою послужило припущення у тому, що успішність навчання молодшого школяра визначають особливості та рівень самооцінки.

Завдання дослідження:

1. Висвітлити індивідуально-психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку.

2. Описати психологічний зміст самооцінки.

3. Розкрити особливості забезпечення позитивної динаміки навчальних досягнень молодших школярів в сучасних умовах.

4. Провести емпіричне дослідження динаміки навчальних досягнень молодших школярів із заниженою самооцінкою.

5. Організувати формуючий етап експерименту з учнями із заниженою самооцінкою.

6. Здійснити порівняльну діагностику навчальної самооцінки у молодших школярів.

Методи та методики дослідження – теоретичний аналіз літератури, «Діагностика рівня сформованості базових компонентів навчальної діяльності» (автори Г. В. Репкіна, Є. В. Заїка), методики: «Три оцінки» (автор А. І. Липкіна), "Дерево успіхів" (автор В. С. Юркевич), "Чарівні лінійки" (автор Г. А. Цукерман).

База дослідження – Татарбунарський ліцей Татарбунарської міської ради Одеської області (м. Татарбунари).

Апробація результатів дослідження. Наукові знання магістерської роботи доповідалися на наукових конференціях, а саме:

- 1) на СХІV Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Нові напрями розвитку науки під час воєнного стану» (м. Одеса, 12 грудня 2022 р.), тема доповіді: «Педагогічні умови забезпечення позитивної динаміки навчальних досягнень молодших школярів із заниженою самооцінкою» (Время В.А. Педагогічні умови забезпечення позитивної динаміки навчальних досягнень молодших школярів із заниженою самооцінкою / Нові напрями розвитку науки під час воєнного стану, СХІV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція. м. Одеса, 12 грудня 2022 року. С.88-92);
- 2) на ІV Міжнародній науково-практичній конференції «Наука та інновації сучасного світу» (м. Лондон, 21-23 грудня 2022 р.), тема доповіді: «Причини виникнення та особливості заниженої самооцінки молодших школярів» (Время В.А. Причини виникнення та особливості заниженої самооцінки молодших школярів / The 4th International scientific and practical conference “Science and innovation of modern world” (December 21-23, 2022) Cognum Publishing House, London, United Kingdom. 2022. p. 329-334.

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків. Загальний обсяг роботи – 90 сторінок. У списку використаних джерел і літератури подано 90 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗИТИВНОЇ ДИНАМІКИ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗАНИЖЕНОЮ САМООЦІНКОЮ

1.1. Індивідуально-психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку

Як зазначає Б. В. Сердюкова, «вікова періодизація – це періодизація розвитку людини, спроба виокремити загальні закономірності, яким підпорядковується життєвий цикл людини» [27, с. 19].

Відповідно до періодизації психічного розвитку Д. Б. Ельконіна молодший шкільний вік – це період від 7 до 11 років, провідною діяльністю якого є навчання. До новоутворень цього віку Д. Б. Ельконін відносить планування, формування волі, інтелектуалізацію психічних функцій та теоретичне мислення [8]. Вчений акцентує увагу також на появі у житті дитини «соціального дорослого». Тобто колишні межі родини для дитини розширюються.

Молодший шкільний вік – етап розвитку дитини, що відповідає періоду навчання у початковій школі. Хронологічні межі цього віку різні у різних країнах та у різних історичних умовах. Ці межі може бути умовно визначено в інтервалі від 6-7 до 10-11 років, їх уточнення залежить від офіційно прийнятих термінів початкового навчання [4, с.74]. Вступ дитини до школи ставить перед установою цілу низку завдань під час роботи з молодшими школярами: виявити рівень її готовності до шкільного навчання та індивідуальні особливості його діяльності, спілкування, поведінки, психічних процесів, які необхідно врахувати під час навчання; по можливості компенсувати можливі прогалини та підвищити шкільну готовність, тим самим провести профілактику шкільної дезадаптації; спланувати стратегію та тактику навчання майбутнього школяра з урахуванням його індивідуальних можливостей [5, с.27]. Вирішення цих завдань потребує глибокого

опрацювання психологічних особливостей сучасних школярів, які приходять до школи з різним «багажем», що є сукупністю психологічних новоутворень попереднього вікового етапу – дошкільного дитинства. Кожен віковий етап характеризується особливим становищем дитини на системі прийнятих у суспільстві відносин. Відповідно до цього життя дітей різного віку наповнюється специфічним змістом: особливими взаємовідносинами з оточуючими людьми та особливою, що веде для цього етапу розвитку діяльністю. Хотілося б відзначити, що ще Л.С. Виготський виділяв такі типи провідної діяльності: немовлята – безпосередньо емоційне спілкування; раннє дитинство – маніпулятивна діяльність; дошкільнята – ігрова діяльність; молодші школярі – навчальна діяльність; підлітки – соціально визнана та соціально схвалена діяльність; старшокласники – навчально-професійна діяльність [1, с.328]. Вступ до школи докорінно змінює характер життя дитини. З перших днів навчання в школі виникає головна суперечність – між постійно зростаючими вимогами, які пред'являються до особистості дитини, її уваги, пам'яті, мисленню, мовлення, та готівковим рівнем розвитку. Ця суперечність є рушійною силою розвитку у молодшого школяра. У міру зростання вимог рівень психічного розвитку підтягується до рівня. Молодший шкільний вік – якісно своєрідний етап розвитку дитини. Розвиток вищих психічних функцій та особистості в цілому відбувається в рамках провідної на даному етапі діяльності (навчальної – згідно з періодизацією Д.Б. Ельконіна), що змінює в цій якості ігрову діяльність, яка виступала як провідна в дошкільному віці. Включення дитини до навчальної діяльності знаменує початок перебудови всіх психічних процесів та функцій [5, с.48]. Зрозуміло, далеко ще не відразу в молодших школярів формується правильне ставлення до навчання. Вони поки що не розуміють, навіщо треба вчитися. Але незабаром виявляється, що вчення – праця, яка потребує вольових зусиль, мобілізації уваги, інтелектуальної активності, самообмежень. Якщо дитина до цього не звикла, то в неї настає розчарування, виникає негативне ставлення до вчення. Для того, щоб цього не трапилося вчитель повинен

вселяти дитині думку, що вчення – не свято, не гра, а серйозна, напружена робота, проте дуже цікава, оскільки вона дозволить дізнатися багато нового, цікавого, важливого, потрібного. Важливо, щоб сама організація навчальної роботи підкріплювала слова вчителя. Спочатку у нього формується інтерес до процесу навчальної діяльності без усвідомлення її значення. Тільки після виникнення інтересу до результатів своєї навчальної праці формується інтерес до змісту навчальної діяльності, придбання знань. Ось ця основа і є сприятливим підґрунтям для формування у молодшого школяра мотивів вчення високого громадського порядку, пов'язаних із справді відповідальним ставленням до навчальних занять. Формування інтересу до змісту навчальної діяльності, придбання знань пов'язані з переживанням школярами почуття задоволення своїх досягнень. А підкріплюється це почуття схваленням, похвалою вчителя, який підкреслює кожен, навіть найменший успіх, найменший поступ уперед. Молодші школярі відчувають гордість, особливий підйом сил, коли вчитель хвалить їх. Велике виховне вплив вчителя на молодших пов'язані з тим, що вчитель від початку перебування дітей у шкільництві стає їм незаперечним авторитетом. Авторитет вчителя – найважливіша передумова на навчання і виховання у молодших класах [9, с.151]. Відбувається функціональне вдосконалення мозку – розвивається аналітико-систематична функція кори; поступово змінюється співвідношення процесів збудження і гальмування: процес гальмування стає дедалі сильнішим, хоча як і переважає процес збудження, і молодші школярі високою мірою збуджені та імпульсивні [4, с.70].

Навчальна діяльність у початкових класах стимулює, перш за все, розвиток психічних процесів безпосереднього пізнання навколишнього світу – відчуттів та сприйнятів. Молодші школярі відрізняються гостротою та свіжістю сприйняття, свого роду споглядальною допитливістю [6, с.152]. Найбільш характерна риса сприйняття цих учнів – його мала диференційованість, де роблять неточності та помилки у диференціювання при сприйнятті подібних об'єктів. Наступна особливість сприйняття учнів

початку молодшого шкільного віку – тісний зв'язок його з діями школяра. Сприйняття цьому рівні психічного розвитку пов'язані з практичної діяльністю дитини. Сприйняти предмет для дитини – значить щось робити з нею, щось змінити у ньому, зробити якісь дії, взяти, доторкнутися його. Характерна риса учнів – яскраво виражена емоційність сприйняття. У процесі навчання відбувається перебудова сприйняття, воно піднімається більш високий рівень розвитку, приймає характер цілеспрямованої і керованої діяльності. У процесі навчання сприйняття поглиблюється, стає більш аналізуючим, диференціюючим, набуває характеру організованого спостереження.

Деякі вікові особливості притаманні увазі учнів початкових класів. Основна з них – слабкість довільної уваги. Можливості вольового регулювання уваги, управління ним на початку молодшого шкільного віку обмежені. Довільні уваги молодшого школяра потребують так званої близької мотивації. Якщо у старших учнів довільна увага підтримується і за наявності далекої мотивації (вони можуть змусити себе зосередитися на нецікавій та важкій роботі заради результату, який очікується в майбутньому), то молодший школяр зазвичай може змусити себе зосереджено працювати лише за наявності близької мотивації (перспективи отримати відмінну) позначку, заслужити похвалу вчителя, найкраще впоратися із завданням і т. д.) [8, с.200]. Значно краще у молодшому шкільному віці розвинена мимовільна увага. Все нове, несподіване, яскраве, цікаве, само собою привертає увагу учнів, без жодних зусиль з їхнього боку. Вікові особливості пам'яті у молодшому шкільному віці розвиваються під впливом навчання. Посилюється роль та питома вага словесно-логічного, смислового запам'ятовування та розвивається можливість свідомо керувати своєю пам'яттю та регулювати її прояви. У зв'язку з віковим відносним переважанням діяльності першої сигнальної системи у молодших школярів розвиненіша наочно-образна пам'ять, ніж словесно-логічна. Вони краще, швидше запам'ятовують і зберігають у пам'яті конкретні відомості, події,

особи, предмети, факти, ніж визначення, описи, пояснення. Молодші школярі схильні до механічного запам'ятовування без усвідомлення смислових зв'язків всередині матеріалу [3, с.518].

Основна тенденція розвитку уяви у молодшому шкільному віці – це вдосконалення уяви, що відтворює. Воно пов'язане з поданням раніше сприйнятого або створенням образів відповідно до даного опису, схеми, малюнку і т. д. Відтворюючу уяву вдосконалюється за рахунок більш правильного і повного відображення дійсності. Творча уява як створення нових образів, пов'язане з перетворенням, переробкою вражень минулого досвіду, поєднанням їх у нові поєднання, комбінації, також розвивається [4, с.82]. Під впливом навчання відбувається поступовий перехід від пізнання зовнішньої сторони явищ до пізнання їхньої сутності. Мислення починає відображати суттєві властивості та ознаки предметів та явищ, що дає можливість робити перші узагальнення, перші висновки, проводити перші аналогії, будувати елементарні висновки. На цій основі у дитини поступово формуються елементарні наукові поняття. Аналітико-синтетична діяльність на початку молодшого шкільного віку ще досить елементарна, перебуває у основному стадії наочно-дієвого аналізу, що ґрунтується безпосередньому сприйнятті предметів [9, с.198]. Молодший шкільний вік – вік досить помітного формування особистості. Для нього характерні нові відносини з дорослими та однолітками, включення в цілу систему колективів, включення до нового виду діяльності – вчення, яке висуває низку серйозних вимог до учня. Все це вирішальним чином позначається на формуванні та закріпленні нової системи відносин до людей, колективу, до вчення та пов'язаних з ними обов'язків, формує характер, волю, розширює коло інтересів, розвиває здібності. У молодшому шкільному віці закладається фундамент моральної поведінки, відбувається засвоєння моральних і правил поведінки, починає формуватися загальна спрямованість особистості. Характер молодших школярів вирізняється деякими особливостями. Насамперед, вони імпульсивні – схильні негайно діяти під впливом безпосередніх імпульсів,

спонукань, не подумавши і зваживши всіх обставин, з випадковим приводом. Причина – потреба у активної зовнішньої розрядці при віковій слабкості вольової регуляції поведінки [7, с.288].

Молодший шкільний вік – характеризується виходом за межі сім'ї та активним процесом навчання. Причому у цей період дитина починає асоціювати себе з тим, чого вона навчилася [29].

У цей період спілкування з «впливовими» дорослими справляє вирішальний вплив на психіку дитину. Наприклад, як правильно вказує Б. В. Сердюкова, роль першого учителя часто прирівнюють до ролі матері [27, с. 22]. Діти молодшого шкільного віку часто відчують прив'язаність до першої вчительки, уловлюють її емоційні стани [27, с. 24].

Проте, слід зауважити, що в умовах дистанційного навчання поява «соціального дорослого», тобто вчителя молодших класів, не відбувається повною мірою через онлайн-формат навчання, і велику роль у мотивації дітей молодшого шкільного віку продовжують відігравати батьки.

Варто зазначити, що процес організації навчальної діяльності має особливості залежно від певного вікового періоду.

Діти молодшого шкільного віку успішно вчаться, зазвичай орієнтуючись на оцінку вчителя або похвалу батьків. Можна сказати, що у них є прагнення зробити так, щоб авторитетний дорослий пишався нею. Пізніше цей мотив втрачає актуальність, з'являється бажання бути кращим чи на рівні з іншими.

Проте на нашу думку, умовою успішного навчання має бути мотивація, внутрішнє бажання дитини пізнавати світ незалежно від сторонніх думок.

Також слід враховувати, що для дітей молодшого шкільного віку важливою є ігрова форма навчання. У програму навчання молодших школярів необхідно включати різноманітні дидактичні, предметні, спортивні та інші ігри. Їх мотивація підтримується за рахунок зростання самооцінки, самоповаги, усвідомлення необхідності навчання.

Як уже зазначалося, така мотивація стимулюється похвалою, тому важливо: створювати ситуації успіху для дитини, формувати у неї віру в себе, жагу до пізнання; налагодити комунікацію з батьками; навчити поетапно справлятися з складними завданнями.

Отже, правильно підкреслює М. І. Розенова, що основна діяльність у молодшому шкільному віці – навчальна. Але основні потреби зберігаються з дошкільного віку, а саме: потреба у грі, потреба в русі, потреба в зовнішніх враженнях, потреба у спілкуванні [25].

Як основну потребу в період початкового навчання виділяють потребу в суспільно значущій діяльності, якою і є навчання у школі.

Крім того, у дітей молодшого шкільного віку переважає наочно-образне мислення з елементами абстракції, відповідно цей віковий період характеризується підвищеною емоційністю, починає розвиватися витримка.

Необхідно враховувати додаткове стомлення від незвичної напруженої розумової діяльності та нервозність від нового шкільного життя, до якого потрібен час, аби адаптуватися. Причому у період адаптації особливо важливо використовувати додаткові моральні стимули (похвалу, заохочення).

Слід звернути увагу на поділ Б. В. Сердюковою сценаріїв розвитку особистості в молодші шкільні роки на позитивний та негативний. Позитивний сценарій складається тоді, коли є підтримка зі сторони батьків, формується наполегливість завершувати справи, бажання до пізнання нового. Результатом такого сценарію є у подальшому впевнена у своїх силах дитина, що свідчить про формування адекватної самооцінки [27, с. 27].

За негативного сценарію розвитку особистості молодших школярів, дитина зазнає критики з боку батьків або вчителів, знецінюються її досягнення. Так у дитини формується комплекс власної неповноцінності та неадекватна самооцінка [27, с. 28].

Віковою особливістю є і загальна недостатність волі: молодший школяр ще не має великого досвіду тривалої боротьби за намічену мету, подолання труднощів та перешкод. Він може опустити руки при невдачі,

втратити віру у свої сили та неможливості. Нерідко спостерігається примхливість, упертість. Звичайна причина їх – недоліки сімейного виховання. Дитина звикла до того, що всі його бажання і вимоги задовольнялися, вона ні в чому не бачила відмови. Примхливість і впертість – своєрідна форма протесту дитини проти тих твердих вимог, які йому висуває школа, проти необхідності жертвувати тим, що хочеться, в ім'я того, що треба. Молодші школярі дуже емоційні. Емоційність позначається, по-перше, у цьому, що й психічна діяльність зазвичай пофарбована емоціями. Все, що діти спостерігають, що думають, що роблять, викликає в них емоційно забарвлене ставлення. По-друге, молодші школярі не вміють стримувати свої почуття, контролювати їхній зовнішній прояв, вони дуже безпосередні і відверті у виразі радості. Горя, смутку, страху, задоволення чи невдоволення. По-третє, емоційність виявляється у їх великій емоційній нестійкості, частій зміні настроїв, схильності до афектів, короткочасним і бурхливим проявам радості, горя, гніву, страху. З віком дедалі більше розвивається здатність регулювати свої почуття, стримувати їх небажані прояви [2, с.14]. Великі можливості надає молодший шкільний вік виховання колективістських відносин. За кілька років молодший школяр накопичує при правильному вихованні важливий для подальшого розвитку досвід колективної діяльності – діяльності у колективі й у колективі. Вихованню колективізму допомагає участь дітей у суспільних, колективних справах. Саме тут дитина набуває основного досвіду колективної громадської діяльності.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що формуючи мотивацію дітей молодшого шкільного віку, обов'язково потрібно враховувати їх індивідуально-психологічні особливості, що є запорукою успішного навчання.

1.2. Психологічний зміст самооцінки

У різних літературних джерелах можна знайти безліч визначень поняття «самооцінка». На думку І. С. Кона, самооцінки – своєрідні когнітивні схеми, узагальнюючі минулий досвід особистості і організують нову інформацію щодо даного аспекту «я». Самооцінка є пізнавальний акт, і висловлює рівень домагань.

В. П. Зінченко і Б. Р. Мещеряков розглядають самооцінку як цінність, якою індивід наділяє і себе в цілому, і окремі сторони своєї діяльності, поведінки.

Відомо, що від самооцінки залежать взаємини людини з оточуючими, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач.

Як стверджує психолог А. К. Болотова, самооцінка сильно впливає на поведінку і діяльність людини. Люди з низькою самооцінкою працюють менш ефективно в стресових ситуаціях, не реалізують свої сили в повній мірі, часто зазнають труднощів в міжособистісних контактах. Висока самооцінка прирівнюється до високої внутрішньої регуляції особистості і веде до ефективного соціального функціонування особистості.

Основа для формування самооцінки: оцінки оточуючих, оцінки результатів власної діяльності, а також співвідношення реального і ідеального уявлень про себе. У роботах вітчизняних психологів робиться акцент на місці самооцінки в системі міжособистісних відносин (соціометричний статус, особливості взаємин з оточуючими).

У зарубіжній психології основоположником розробки проблеми самооцінки вважається У. Джеймс. Він ділить самооцінку на 2 роди: самовдоволення і невдоволення собою. На його думку, самооцінка – суто внутрішній стан людини, який не залежить від зовнішніх обставин. Таким чином, людина, поставлена в несприятливі життєві умови, може перебувати в незворушному самовдоволенні, а людина, успіх якої забезпечений, може до кінця відчувати недовіру до своїх сил. Цікава точка зору Р. Бернса, який вважає, що самооцінка не є постійною, а змінюється в залежності від

обставин. За сприятливих обставин, успіхи вона підвищується, при невдачах – знижується.

М. Кордуелл характеризує самооцінку як власну думку про себе. У ранньому дитинстві дитина судить про себе по чотирьох головних критеріях.

1. Когнітивна компетентність: здатність вирішувати проблеми і досягати цілей.

2. Соціальна компетентність: здатність підтримувати відносини з іншими людьми.

3. Фізична компетентність: «Що я вмію (Не вмію) робити? ».

4. Кодекс поведінки: «Чи гарний я?».

З віком критерії самооцінки стають більш диференційованими в міру формування уявлень про нашу привабливість в очах протилежної статі, про наші особистісні і професійні якості.

Таким чином, самооцінка – внутрішня складова людини, що є результатом аналізу особистістю своїх досягнень, а також відображенням думки оточуючих. Саме самооцінка є важливою складовою особистості: від неї залежать особливості спілкування з іншими людьми, успішність діяльності людини, стан внутрішнього комфорту людини. Тому формування адекватної зрілої самооцінки дуже важлива для кожного індивідуума.

На підставі наявних в літературі даних можна виділити кілька параметрів для порівняння самооцінки: основні джерела або фактори формування самооцінки, її зміст, рівень розвитку і співвідношення компонентів, що переважають види, стійкість і самостійність. На формування самооцінки підлітків впливає безліч факторів.

На думку таких вчених, як Л.І. Божович, Б.С. Братусь, Л.А. Візінська, А.Е. Єрофєєв, Ю.М. Забродін, А.В. Захарова, Б.В. Зейгарник, І.А. Мусіна, однією з детермінант самооцінки може стати соціально-психологічне становище підлітка в системі міжособистісних відносин [4; 25].

Неодноразово доведена теорія «дзеркального Я» Ч. Кулі про позитивне ставлення значимих інших як однієї з основних детермінант рівня

самооцінки справедлива і для самооцінки підлітків. Серед чотирьох джерел соціальної підтримки: батьки, вчителі, однокласники, близькі друзі – батьківська підтримка і ставлення однокласників найбільш повно впливають на самооцінку підлітка [2].

І.Ю. Кулагіна також підкреслювала, що в цей віковий період інша людина починає займати в житті підлітка абсолютно особливе місце. З цим пов'язана специфіка сприйняття підлітками фізичного вигляду інших людей. І вже за допомогою сприйняття і розуміння іншого підліток приходять до розуміння себе. При цьому зберігається та ж послідовність, що у пізнанні якостей іншого, тобто спочатку виділяються чисто зовнішні, фізичні характеристики, потім якості, пов'язані з виконанням будь-яких видів діяльності, і нарешті особистісні якості, більш приховані властивості внутрішнього світу. Відповідність фізичного розвитку дитини стандартам, прийнятим в групі однолітків, стає визначальним фактором в його соціальному визнанні, положенні в групі [3].

Самооцінка тісно пов'язана і з соціальним статусом підлітка в групі. Чим критичніший до себе підліток і чим вища її самооцінка, тим вище його соціальний статус у групі, і навпаки. Важливо, щоб самооцінка знайшла опору в соціумі, а інакше це може привести до асоціальної поведінки і негативних наслідків. Встановлено, що у дітей, негативно сприйнятих однолітками, складається більш низька самооцінка.

Якщо ж розглядати вплив всіх суб'єктів взаємодії підлітка, то можна простежити помітне зниження впливу батьків і підвищення впливу однолітків як референтної групи на самооцінку підлітків. Специфічним новоутворенням підліткового віку є здатність до рефлексії батьківського думки і подальшої відбудови від нього, до вироблення власної позиції по відношенню до батьківської оцінки [18].

А.Е. Ідрисов досліджував ступінь впливу, контролю та підтримки з боку батьків на самооцінку підлітків, і в результаті зробив висновок, що обидва ці чинники, як загальний вираз зацікавленості батьків в дитині,

позитивно впливають на його самооцінку. У дослідженнях також відзначається, що тепле, уважне ставлення батьків є основною умовою формування і подальшого підкріплення позитивної самооцінки підлітків. Жорстке, негативне ставлення батьків має зворотну дію: такі діти, як правило, сфокусовані на невдачах, вони бояться ризикувати, уникають участі в змаганнях, крім того, їм притаманні такі риси характеру, як агресія і грубість, а також високий рівень тривожності [23].

Крім безпосереднього впливу батьківської оцінки та їх емоційного ставлення до дитини, велике значення на формування самоствавлення має стиль спілкування в сім'ї. авторитарний тип сприяє формуванню низької самооцінки, егоцентричний стає основою завищеної, а демократичний зумовлює адекватну самооцінку [5]. Але, розглядаючи стиль сімейного виховання, слід крім його методів і засобів враховувати і характер взаємодії в сім'ї, її становище в суспільстві, порядок народження дітей, здатність до самозабезпечення і приналежність до якої-небудь групи.

Очевидно, що шанобливе ставлення і інтерес членів сім'ї один до одного формують високу самооцінку, а конфлікти, образа один одного і відсутність духовної підтримки призводять до невпевненості дитини в собі і своїх здібностях, і, як наслідок, заниженої самооцінки, а іноді і до її несформованості, інфантилізму. Даний взаємозв'язок можна довести і більш докладно дослідженнями С. Куперсмита, описаними О.Н. Молчановою, згідно з якими можна виділити умови формування низької, середньої і високої самооцінки в залежності від поведінкового компонента батьківського відносини [4].

Умовами формування низької самооцінки по Куперсміту є: вимоги батьків від дітей, незацікавленість батьків в благополуччі і розвитку дитини, повторний шлюб батьків, їх конфлікти і низька незадоволеність матір'ю взаємовідносинами в сім'ї. До умов формування середньої самооцінки відносяться: поблажлива і протекціоністська позиція батьків до дітей, низький рівень батьківських домагань, тривога з приводу самостійних дій

дітей та обмеження придбання особистого досвіду дитини поза домом. І відповідно, в умови формування високої самооцінки можна включити високий рівень задоволеності матір'ю взаємовідносинами в сім'ї, ясність встановлених повноважень в прийнятті рішень, авторитет і відповідальність одного з батьків і колективне обговорення в прийнятті рішень, атмосфера взаємоповаги і позитивного ставлення членів сім'ї і сприйняття дитиною батьків як успішних людей [3, с.61].

Інший фактор – спілкування вчителя з учнями - впливає на формування самооцінки аналогічним чином. Доброзичливе, відкрите, тепле спілкування з дитиною підтримує в ньому високий рівень самооцінки, а грубість, недоброзичливість і приниження достоїнств дитини призводять до її поступового зниження [23].

Згодом в підлітковому віці зі зростанням активності дитини відбувається усвідомлення своїх дій і особистісних якостей, діти вчаться відрізнити свої реальні, дійсні досягнення від того, чого могли б домогтися при певних обставинах. Саме таким чином формується наступний компонент самооцінки – оцінка своїх досягнень, яка передбачає оцінку результатів своєї діяльності незалежно від думки інших людей.

У своїх дослідженнях М.В. Єрмолаєва уточнює, що невдачі в попередній діяльності зумовлюють неспроможність в подальшій діяльності, а успіх - до очікування успіху і надалі. Якщо в навчальній діяльності першого переважає над другим і підкріплюється негативними оцінками вчителя та інших учнів, то у дитини розвивається невпевненість в собі і почуття власної неповноцінності, які є ознаками заниженої самооцінки [18].

Представляє також інтерес питання впливу педагогічної оцінки на самооцінку підлітків. У вітчизняній психології це питання було всебічно досліджено Б.Г. Ананьєва, який виділив дві основні функції педагогічної оцінки: орієнтуючу (вплив на інтелектуальну сферу) і стимулюючу (вплив на афективно-вольову сферу особистості). Поєднання цих функцій формує

самосвідомість і самооцінку, тобто знання дитини про самого себе і переживання нею власних якостей [3, с.62].

Дослідження Л.В. Бороздіна було направлено на виявлення механізмів зв'язку самооцінки підлітка і успішності його навчання. Його результати показали, що рівень самооцінки підлітків істотно впливає як на якісні показники ефективності інтелектуальної діяльності, так і на час її виконання, якщо в ситуації присутні емоційні чинники (стрес, підвищена відповідальність за якість).

У підлітків з низькою самооцінкою показники якості діяльності в емоціогенних ситуаціях нижче на статистично значущому рівні, ніж у підлітків з високою самооцінкою, а час виконання діяльності більше. Цю тенденцію автор пояснює гіршою адаптацією підлітків з низькою самооцінкою до емоціогенних ситуацій, що і призводить до виникнення емоційної напруженості [7].

Таким чином, школа і сім'я - це два найважливіших зовнішніх факторів розвитку самооцінки підлітків, однак крім них її становлення залежить від суб'єктивних джерел - розвитку особистісних якостей і рефлексії.

На думку Т.В. Галкіної, важливу роль у розвитку самооцінки відіграє зіставлення образу реального «Я» з образом ідеального «Я», тобто з уявленням про те, якою людиною хотіла б бути. По-друге, самооцінка пов'язана з інтеріоризацією соціальних реакцій на дану людину, інакше з оцінкою себе людиною, так, як, на його думку, його оцінюють інші. І нарешті, третє джерело самооцінки полягає в тому, що людина оцінює успішність своїх дій і проявів через призму своєї ідентичності, тобто чи відчуває вона задоволення від виконання обраної нею діяльності [15].

На початку періоду статевого дозрівання більшість підлітків починають проводити ретельну оцінку самих себе, порівнюючи свої зовнішні дані, здібності, вміння з аналогічними якостями своїх однолітків. Ця критична самооцінка зазвичай супроводжується періодом сором'язливості,

коли підліток дуже вразливий і легко ніяковіє. Підлітків хвилює, як примирити власне «Я» з ідеальним «Я».

На думку К. Роджерса, якщо «Я» у власному сприйнятті і ідеальне «Я» починають зливатися, то підліток може прийняти себе, а якщо ні, то це призводить до психологічних проблем. Також посилюється схильність до самоспостереження, з'являється егоцентризм, знижується загальна самоповага, змінюється самооцінка деяких якостей [2].

На першій стадії підліткового періоду, в 12-13 років, поряд із загальним прийняттям себе зберігається і ситуативно-негативне ставлення дитини до себе, залежне від оцінок оточуючих, особливо однолітків. В той же час критичне ставлення підлітка до себе, переживання невдоволення собою супроводжуються зростанням потреби в самоповазі, загальному позитивному ставленні до себе як особистості. Самооцінка в цьому віці виражає ставлення, в якому образ себе відноситься до ідеального «Я».

На другій стадії цього віку, в 14-15 років, виникає «оперативна самооцінка», що визначає ставлення підлітка до себе в даний час. Ця самооцінка ґрунтується на зіставленні підлітком своїх особистісних особливостей, форм поведінки з певними нормами, які виступають для нього як ідеальні форми його особистості [5].

На думку Б.С. Волкова, найбільш очевидні зміни в змістовний бік самооцінки підлітків. Це пояснюється тим, що саме в цей період спостерігається різкий перехід від фрагментарного і недостатньо чіткого бачення себе до відносно повної, всеосяжної «Я» -концепції. Так, кількість якостей, які усвідомлює в собі підліток, в два рази більше, ніж у молодших школярів. При оцінці себе вони здатні охопити всі сторони власної особистості – їх самооцінка стає все більш узагальненою. Крім того, удосконалюються також і їх судження щодо своїх недоліків [12].

У дослідженнях інших вчених також уточнюється, що в змісті самооцінки підлітків превалюють основні моральні риси - доброта, чесність, справедливість. Досить високий рівень самокритичності підлітків дозволяє їм

визнавати в собі багато негативних якостей і усвідомлювати необхідність від них позбавитися.

Розглядаючи динаміку співвідношення компонентів самооцінки на різних вікових етапах, можна відзначити, що в дошкільному віці швидшими темпами розвивається і функціонує емоційний компонент самооцінки, що відображає позитивне ставлення дитини до себе. Виражені прояви емоційного компонента можна спостерігати і в підлітковому віці, коли емоційно-ціннісне ставлення до себе стає провідним переживанням внутрішнього життя підлітка, на відміну від молодшого шкільного віку, коли більш сприятливо складаються умови для інтенсивного розвитку когнітивного компонента [14].

В цілому для підліткового віку характерні негативні оцінки себе, але вже до 13 років спостерігається позитивна динаміка в самосприйманні. Поступове збільшення адекватності самооцінки в підлітковому віці відзначають багато дослідників. Р. Берні пояснює це тим, що підлітки оцінюють себе нижче за тими показниками, які представляються їм важливими, і це вказує на їх більший реалізм, в той час як дітям властиво завищувати оцінку власних якостей [4].

Виходячи з вищеописаних явищ, переважного виду самооцінки в підлітковому віці немає, вона сильно диференційована залежно від умов її формування, тобто самооцінка підлітка може бути завищеною, адекватною і заниженою. В ідеалі самооцінка підлітка проходить через кілька стадій, від повного невідання по відношенню до себе і своїх здібностей і до формування адекватної самооцінки – об'єктивного ставлення до своїх якостей, здібностей і можливостей. На практиці ж самооцінка підлітка в більшості випадків занижена [23].

Також можна спостерігати і статеві відмінності в розвитку самооцінки підлітка: загальна самооцінка у дівчаток істотно нижче, ніж у хлопчиків, і ця тенденція безпосередньо пов'язана з самооцінкою зовнішності. У ряді досліджень було виявлено, що «Я» - концепція дівчат сильніше корелює з

оцінкою привабливості свого тіла, ніж з оцінкою його ефективності. У юнаків, навпаки, провідним критерієм самооцінки є ефективність тіла. Ця залежність багато в чому пояснюється соціально-рольовими функціями чоловіків і жінок. Але разом з тим необхідно брати до уваги і механізми соціального підкріплення, похідні від існуючих стереотипів, які підтримуються і засобами масової інформації.

1.3. Особливості забезпечення позитивної динаміки навчальних досягнень молодших школярів в сучасних умовах

Відповідно до п. 4 ст. 9 Закону України «Про освіту» дистанційна форма здобуття освіти – це індивідуалізований процес здобуття освіти, що відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [23].

Як правильно зазначає Ф. В. Літвін, дистанційне навчання не можна визначати як «канікули з онлайн-перекличкою та домашнім завданням» [12].

Дистанційне навчання має мати характерні для очного навчання атрибути, наприклад, групові ігри, колективне обговорення, живе спілкування.

Тобто неправильно просто надавати дітям посилання на матеріали та перевіряти їх засвоєння, особливо, що стосується молодших школярів.

Організація навчальної діяльності за дистанційного навчання деталізується у тому числі у Листі МОН України № 1/9-609 від 02.11.2020 «Щодо організації дистанційного навчання» [28].

Правильно зауважує Д. В. Васильєва, що потрібно використовувати «педагогічну взаємодію суб'єктів освітнього процесу, які забезпечують вирішення не тільки конкретних дидактичних завдань, сформульованих у

нормативних документах, а й у повній мірі задовольняють потреби, інтереси та бажання учнів» [1].

Вчителю необхідно володіти рядом професійних та особистих компетентностей, за допомогою яких він зацікавить, замотивує учнів на початковому етапі навчання та втримає їх увагу у подальшому.

Слід відмітити професійний стандарт вчителя, що є важливим орієнтиром в сучасній освіті. Відповідно до п. 5 професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)», затвердженого наказом Мін економ, торгівлі та сг від 23.12.2020 № 2736-20, вчитель дітей молодшого шкільного віку має мати певну професійну компетентність, зокрема, психологічну а саме: здатність визначати і враховувати в освітньому процесі вікові та інші індивідуальні особливості учнів; здатність використовувати стратегії роботи з учнями, які сприяють розвитку їх позитивної самооцінки, я-ідентичності; здатність формувати спільноту учнів, де кожен буде відчувати себе її частиною; здатність формувати мотивацію учнів та організовувати їх пізнавальну діяльність [22].

Як зазначає А. С. Волянюк, головним компонентом організації навчальної діяльності є мотивація. Мотивація може бути зовнішньою або внутрішньою щодо діяльності, але завжди є внутрішньою характеристикою особистості [4, с. 243].

Тим більше за умов дистанційного навчання мотивація дітей молодшого шкільного віку відіграє вирішальну роль у тому, як дитина буде ставитися до навчального процесу.

У дистанційному навчанні багато видів традиційної мотивації працюють не так ефективно, а деякі, навпаки, набувають особливого значення. Наприклад, традиційно дитину до навчання мотивує похвала, хороші оцінки, успіх, заохочення, бонуси, перспектива бути кращим, страх, радість пізнання, можливість самореалізації.

За дистанційного навчання дитина не може порівняти свої оцінки з іншими дітьми у класі. Тобто вона орієнтується лише на оцінювання вчителем, результати якого не оголошуються публічно в класі. Для дітей молодшого шкільного віку це є позитивним аспектом.

Проте не можна нехтувати роботою в групах, що створює ситуацію порівняння і змагання, яка є сама по собі мотивуюча.

Іноді батьки мотивують дітей страхом, що вони будуть отримувати погані оцінки та не зможуть реалізувати себе у дорослому житті.

Проте, як уже зазначалося, найстійкіший ефект має внутрішня усвідомлена (когнітивна) мотивація, що ні від кого не залежить.

Саме вона відіграє головну роль у дистанційному навчанні. Коли дитина навчається не через страх і не для того, щоб дістати винагороду, а просто заради пізнання світу.

Важливо підтримувати інтерес до навчання. Заради цього не можна перенасичувати заняття зайвою і складною інформацією. Складна інформація не сприяє формуванню внутрішньої мотивації. Завдання вчителя роз'яснити інформацію максимально просто. Наприклад, використовувати ілюстрації, схеми, ігри.

Крім того, треба підкреслити, що в умовах дистанційного навчання дуже зросла роль батьків, оскільки від дітей, особливо молодшого віку, неможливо вимагати абсолютної дисципліни та концентрації. Взаємодія всіх учасників освітнього процесу – один з основних факторів успішного навчання.

Як правильно звертають увагу І. П. Воротнікова та Н. В. Чайковська, організація дистанційного навчання в початкових класах в значній мірі залежить від допомоги в організації навчання батьків. Реалізація дистанційного навчання молодших школярів вимагає створення оригінального інструментарію: програмного забезпечення та методичних рекомендацій [7, с. 90].

Так, під час карантину вчителі заохочували батьків допомагати учням будь-яких вікових категорій..

Крім того, згідно Листа МОН України № 1/9-609 від 02.11.2020 «Щодо організації дистанційного навчання» батьки є суб'єктами дистанційного навчання (разом із учнями та педагогічними працівниками) і надзвичайно важливе значення має їх сприяння виконанню дитиною освітньої програми та досягненню дитиною певних результатів навчання [28].

Батьки, які виявляють бажання щодо організації дистанційного навчання своєї дитини, у відповідній заяві підтверджують наявність умов для дистанційного навчання в синхронному та асинхронному режимах [28].

На слушну думку М. І. Розенової, у початковій школі дитина вчиться дотримуватися правил навчання. Спочатку варто використовувати зовнішній контроль з боку дорослого (батьків) [25].

Причому функція батьків «стежити, щоб дитина не допускала помилки, не підказуючи, а виражаючи сумнів і невпевненість. Після виправлення всіх помилок дитина переписує домашнє завдання до себе в зошит. Мотивація до такої гри зберігається в дитини на 1-2 місяці», а потім формуються навички самоконтролю.

Як слушно звертає увагу Д. В. Васильєва, «сьогодні використання відео лекцій (не інтерактивних), статичних презентацій чи комп'ютерного тестування у сучасних учнів не викликають такого інтересу, як раніше. Учні чекають нових видів діяльності: вікторини чи квести, серія подкастів чи блогів від вчителя» [1].

Дистанційне навчання можна організувати з використанням месенджерів для комунікації, наприклад, куди відправляють посилання на інтерактивні відео, онлайн-тест, вебінарну кімнату. Але проблемою в таких умовах є велика кількість таких груп і месенджерів, що створює навантаження на нервову систему та сприяє виснаженню.

Отже, невміння самотійно зорганізуватися та неправильна комунікація між батьками та вчителями призводить до втрати мотивації.

Як зазначається у літературі, мета початкової ланки шкільного навчання – сформувати в дітей такий психологічний механізм, який дав би їм змогу в подальшому здійснити процес самореалізації, саморозвитку, щоб пізнавальна потреба не згасала впродовж життя, мала вплив у майбутньому [17].

Як зауважує Н. П. Волкова, молодший шкільний вік має значний потенціал для формування мотивації учнів. Важливо формувати в дітей молодшого шкільного віку такі якості особистості як відповідальність, ініціативність, самостійність [3, с. 2].

Головний зміст мотивації в цьому віці – «навчитися вчитися» [3].

Навчальна мотивація – це процес, який запускає, спрямовує й підтримує зусилля, спрямовані на здійснення навчальної діяльності. Це – складна, комплексна система, створена мотивами, цілями, реакціями на невдачі, наполегливістю й установками учня. Навчальна діяльність є провідною діяльністю молодшого школяра, основною метою є успішне засвоєння знань і вмінь, необхідних для подальшого ефективного використання в житті.

Вчителям дітей молодшого шкільного віку необхідно дотримуватися професійного стандарту, згідно яким вчитель повинен мати певну професійну компетентність, зокрема, психологічну а саме здатність формувати мотивацію учнів та організовувати їх пізнавальну діяльність.

Відповідно до п. 1 ст. 12 Закону України «Про освіту» метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, здатної до повноцінного життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має бажання до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності за свої дії, трудової діяльності та активності [23].

М. І. Розенова причинами низької здатності до навчання називає фактори спадкоємного характеру, що пов'язані з особливостями середовища, в якому дитина росла [25].

Одна з причин зниженої здатності до навчання може бути те, що дитині не допомагали зрозуміти незрозуміле, не пояснювали суті речей. Це в цілому призводить до порушення в ендокринній системі, в подальшому можуть виникнути проблеми з соціалізацією.

Як зазначає А. С. Волянюк, у сучасній психології мотивація розглядається як складний багаторівневий регулятор життєдіяльності людини [4, с. 243].

С. С. Канюк зазначає, що «мотиваційна система людини має набагато більш складну будову, ніж простий ряд заданих мотиваційних констант. Вона включає в себе й автоматично здійснювані установки, і поточні актуальні прагнення, і галузь ідеального, яка на даний момент не є актуальною, але виконує важливу для людини функцію, даючи їй ту смислову перспективу подальшого розвитку спонукань, без якої поточні турботи повсякденності втрачають своє значення» [9, с. 239].

Отже, мотивація – це складна, неоднорідна система, що включає потреби, мотиви, інтереси, ідеали, прагнення, установки, емоції, норми, цінності.

Трактування «мотиву» співвідносять це поняття або з потребою (А. Маслоу) [14], або з переживанням цієї потреби та її задоволенням (С. Л. Рубінштейн) [26], або з предметом потреби.

У теорії діяльності О. М. Леонтьєва, термін «мотив» уживається не для «позначення переживання потреби, а означає те об'єктивне, у чому ця потреба конкретизується в цих умовах і на що спрямовується діяльність, що спонукає її» [11].

Слід зазначити, що поняття «мотив» відрізняється від поняття «мотивація», адже мотивація є тим складним механізмом співвіднесення особистістю зовнішніх і внутрішніх чинників поведінки, який визначає виникнення, напрям і способи здійснення конкретних форм діяльності [2].

Мотивацію можна назвати стержнем особистості.

Згідно думки О. В. Макаревич, навчальна діяльність розглядається як «особлива форма активності особистості, спрямована на засвоєння соціального досвіду пізнання й перетворення світу, що включає оволодіння культурними способами зовнішніх, предметних і розумових дій» [13, с. 139].

Як слушно зазначає О. А. Данильченко, формування мотивації необхідно розпочинати з емоційного компонента, адже саме емоційний компонент викликає в учня зацікавленість до пізнання [5].

Крім того, важливо розуміти причини шкільної неуспішності. Науковці О. М. Леонт'єв, О. Р. Лурія та А. О. Смирнов виділяють об'єктивні (занадто великий обсяг знань, недосконалість методів навчання) та суб'єктивні, зумовлені індивідуальними особливостями учнів [11].

Серед дітей з низькою успішністю у навчанні (невстигаючих) вчені виділили наступні групи:

1. Педагогічно запущені діти – це діти, з якими майже не займалися батьки, тому у таких дітей не сформовані мотиви та навички навчання.

2. Розумово відсталі діти – це діти, які в ранньому дитячому віці перенесли хворобу, що вплинула на розвиток мозку. Такі діти не можуть узагальнювати матеріал, тому їм необхідне спеціалізоване навчання.

3. Ослаблені діти (церебро-астенічного типу) – це діти, які мають слабку нервову систему та низьку працездатність. Тому вони не можуть витримати звичайних навантажень у школі [11].

Серед причин низькою успішності дітей молодшого шкільного віку варто назвати відсутність сформованого контакту між дитиною та вчителем, а також неуспіх (страх невдачі, поганої оцінки).

Правильно зауважує А. С. Волянюк, що підвищувати мотивацію до навчання необхідно одночасно з організацією навчального процесу. Надзвичайно важливою є емоційна підтримка вчителя [4, с. 244].

В умовах дистанційного навчання слід використовувати відеозвернення з такою підтримкою вчителя до дитини або батьків. Такий метод гарно впливає на мотивацію до навчання.

Можна виділити інші ефективні способи емоційної стимуляції дітей молодшого шкільного віку, а саме:

- пояснити цінність та сферу практичного застосування отриманих знань з конкретного предмета;
- пояснити, з яким видом професійної діяльності пов'язані конкретні знання;
- заохочувати самостійність учнів;
- хвалити високу активність кожного учня, креативну відповідь,
- на заняттях навчальний час чергувати з навчанням в ігровій формі;
- будувати з дітьми доброзичливі, емоційно-насичені стосунки.

Отже, мотивація є потужним фактором підвищення навчальної успішності молодших школярів в умовах дистанційного навчання. Мотивація розглядається як складний багаторівневий регулятор життєдіяльності, що включає потреби, мотиви, інтереси, ідеали, прагнення, установки, емоції, норми та цінності.

Варто погодитися з думкою О. А. Данильченко про те, що формування мотивів навчання – це створення вчителем умов для появи у дитини внутрішнього бажання до навчання, тобто усвідомленої мотивації. Причому її формування та розвиток, необхідно підтримувати рядом психологічних прийомів та методів, які зазначалися вище [4, с. 244].

М. І. Розенова правильно зауважує, що мотиви навчальної діяльності молодших школярів є основною рушійною силою процесу навчання [25].

О. М. Леонтьєв мотиви навчальної діяльності поділяє на провідні (виникають під час процесу навчання) та другорядні (виникають за межами навчального процесу), серед яких автор виділяє широкі соціальні та вузько особистісні [11].

У той же час Л. П. Овсянецька визначає наступні мотиви навчання дітей молодшого шкільного віку:

- пізнавальні мотиви (нові знання, навички);
- широкі пізнавальні мотиви (пізнати нові факти, явища);

- навчально-пізнавальні мотиви (оволодіння способами самостійного здобуття знань);
 - мотиви самоосвіти (додаткова інформація);
 - соціальні мотиви (соціалізація школяра);
 - широкі соціальні мотиви (відповідальність та виконання обов'язків, наприклад домашнього завдання);
 - вузькі соціальні або позиційні мотиви (прагнення отримати похвалу);
 - мотиви соціальної співпраці (взаємодія з іншими у процесі навчання)
- [16, с. 24].

Вищезазначені мотиви формуються під впливом похвали вчителя, оцінювання, а також залежать від думки батьків.

Отже, мотивація до навчання повинна бути стійкою, внутрішньою і не залежати від зовнішніх факторів. Вчителю або батькам доцільно звертати увагу дитини на те, які переваги надасть дитині отримання знань у майбутньому. Наприклад:

- отримання знань потрібно для здійснення мрії;
- знання роблять тебе самостійним;
- отримання знань допоможе знайти своє покликання;
- отримання знань допоможе бути щасливим;
- знання принесуть людині впевненість у собі, радість, щастя [15].

У літературі відмічають динаміку мотивів у молодших школярів, так як вони формуються поступово, спочатку інтерес дитини до способів діяльності (читання, малювання) і потім до самого предмета [4, с. 245].

Наприклад, у 1-у класі інтерес дитини зосереджений на предметах, на яких можна діяти практично (малювання, праця, фізкультура).

У другому класі коло улюблених предметів звужується, а в 3-у доходить до одного-двох предметів, що захоплюють своїм змістом. В цей час, основний фактор стимулювання навчання – думка колективу дітей у класі [4, с. 245].

Для формування мотивації навчання у дітей молодшого шкільного віку необхідно пам'ятати, що їм не можна давати великий обсяг складного матеріалу.

Як уже зазначалося, великий вплив на формування та розвиток мотивації до навчання мають батьки, особливо в умовах дистанційного навчання. Для формування позитивної мотивації батькам потрібно цікавитися навчанням дитини; допомагати при виконанні домашніх завдань, пояснювати дитині, що її люблять незалежно від отриманої оцінки, що просто потрібно докласти більше зусиль, часто хвалити дітей.

У дистанційному навчанні роль учня величезна, тому потрібно розвинути його ентузіазм, внутрішню когнітивну мотивацію до навчання. Завдання батьків – допомогти йому це зробити.

Безперечно, у молодшому шкільному віці в мотиваційній системі дитини домінують мотиви успіху, прагнення до визнання або мотиви ухиляння від невдач і «провалу».

Так, з домінуванням мотиву досягнення дитина у дорослому віці намагається реалізувати себе в житті повною мірою, не зважаючи на труднощі, несе відповідальність за свої дії.

Домінування мотиву ухиляння від невдачі визначає в поведінці людини такі особливості, як страх помилки, ухиляння від труднощів та відповідальності.

Слід звернути увагу на те, що саме ставлення матері до дитини відіграє вирішальний вплив у виборі основного мотиву дитини. А пізніше і роль першого вчителя, яку називають «другою мамою».

Психологи нерідко стикаються із проблемою неадекватно заниженої самооцінки у молодших школярів. Ця проблема може спричинити і тривожність, і невпевненість у собі, і зниження навчальної мотивації, може бути пов'язані з порушенням шкільної адаптації. Самооцінка надає великий вплив протягом усього життя людини, тим паче дитини, чия особистість лише формується.

Психолог стикається із заниженою самооцінкою в дітей віком досить часто, навіть якщо батьки спочатку не пред'являють такого запиту. Нерідко з'ясовується, що за скаргами батьків, які, на перший погляд, не мають прямого відношення до самовідносини, ховається невпевненість у собі, у своїх силах, а також неадекватно занижена самооцінка, які і є «коренем» проблеми. Звичайно, не можна сказати, що завжди буває саме так, але досить великий спектр проблем так чи інакше пов'язаний саме з низькою самооцінкою.

У роботі з неадекватно заниженою самооцінкою у молодших школярів свою ефективність часто доводять прийоми техніки арт-терапії.

Діти 8-10 років, батьки яких, приводячи їх на консультацію, скаржаться на їхню сором'язливість, «стислість», боязкість, те, що вони майже ні з ким не дружать, нерідко мають занижений рівень самооцінки та невпевненість у собі. Такі діти на початку роботи, тобто коли контакт недостатньо глибокий, при проханні намалювати щось із боку психолога (на першій консультації це, як правило, буває рисунковий тест – наприклад, ДДЧ або РНЖ) кажуть, що малюють погано, потім, все-таки зважившись, довго з'ясовують деталі інструкції, запитують, як намалювати, чи потрібно малювати ту чи іншу деталь, чи можна зобразити якимось чином... Виявляють усі ознаки тривоги. Однак при подальшій роботі саме ці діти із задоволенням малюють та виявляють високу креативність в умовах довіри та атмосфери безпеки.

Необхідно враховувати, що створення психотерапевтичних умов шляхом конгруентного розвитку є одним з найважливіших пунктів у успішній роботі з емоційно-особистісними проблемами, до яких ми відносимо і невпевненість, і неадекватно занижену самооцінку.

Використання творчості взагалі позитивно позначається підвищення самооцінки. Коли дитина творить у вільній безпечній атмосфері, результати її діяльності виявляються такими красивими та несподіваними, зазвичай так подобаються самій дитині та її батькам, що дитина дивиться на себе з зовсім іншого боку, відчувається успішною та впевненішою («я вмю і можу»)

Висновки до I розділу

1. Самооцінка – це компонент самосвідомості, що дозволяє індивіду критично оцінити те, чим він володіє, з позиції системи цінностей. Основними рівнями самооцінки вважаються адекватна висока і середня самооцінка, і неадекватна завищена або занижена самооцінка. Уміння людини оцінити свої сили і можливості і співвіднести їх з зовнішніми умовами має величезне значення в формуванні навичок побудови взаємодії як з однолітками, так і з дорослими.

2. Самооцінка чинить вплив на розвиток особистості. Її формує сім'я, колектив в якому перебуває дитина. Оптимізація самооцінки підлітків в освітній організації – це процес регуляції неадекватної самооцінки за допомогою різних методів і засобів освітнього процесу, тобто оптимізація буде реалізовуватися через систему способів, закономірностей і принципів освітнього процесу і носити характер конкретних заходів.

До основних засобів оптимізації учнів відносять співпрацю у спільній діяльності, соціально-психологічного тренінг, засоби індивідуальних впливів, практичні вправи та ігри, рефлексивні техніки, метод створення виховують ситуацій, зокрема створення ситуації успіху.

Напрямами оптимізації самооцінки учнів є заходи щодо зниження і підвищення неадекватної самооцінки і заходи по збереження і розвитку адекватної самооцінки.

Визначено, що задля формування особистості з позитивним сценарієм та успішного, цікавого навчання, вчителі обов'язково мають враховувати індивідуально-психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку. Важливо знайти правильний підхід, що допоможе отримати схвалення, побудувати довірчі відносини та налаштувати комунікацію з дитиною. В подальшому це спростить засвоєння нею викладеного матеріалу та підвищить мотивацію.

Виокремлено поняття мотивації, що є обов'язковим компонентом будь-якої діяльності, зокрема й навчальної. Варто звернути увагу на те, що від

рівня її сформованості залежить, як успішність навчальної діяльності, так і особистості в цілому.

Стає більш зрозумілою роль вчителя та батьків, яка являється ключовою у формуванні мотивації та жаги до навчання, адже саме вони повинні забезпечити легкий перехід до нового укладу життя, сприяти залученню дитини до освітнього процесу, забезпечувати моральну підтримку, виробити дисципліну, організовувати, допомагати, спрямовувати та мотивувати її.

Неадекватна самооцінка – (завищена чи занижена) самооцінка деформує внутрішній світ особистості, спотворює її мотиваційну та емоційно – вольову сферу і тим самим перешкоджає гармонійному розвитку, людини. Самооцінка не залишається стабільною, залежно від успіхів у діяльності, вікових особливостей та багатьох інших факторів вона має тенденцію змінюватися. Стійка занижена самооцінка проявляється вкрай рідко. Усе це свідчить, що самооцінка молодшого школяра динамічна і має тенденцію до стійкості, поступово перетворюється на внутрішню позицію особистості, стає мотивом поведінки, впливає формування певних якостей особистості. Неадекватна занижена самооцінка у молодших школярів яскраво проявляється у їх поведінці та рисах особистості. Характерною особливістю дітей із заниженою самооцінкою є їх схильність йти до себе, вишукувати у собі слабкості, зосереджувати ними свою увагу. Нормальному розвитку дітей із заниженою самооцінкою заважає їхня підвищена самокритичність, невпевненість у собі. Такі діти дуже вразливі, підвищено тривожні, сором'язливі, боязкі, зосереджені на собі, неуспіхи ускладнюють їхнє спілкування з дітьми та дорослими. Ці діти чутливі до схвалення, всього того, що підвищило б їх самооцінку. Висока неадекватна самооцінка чинить опір перебудові, і дитина схильна зберігати її, ігноруючи і оцінку його оточуючими, і свій досвід. Він допускає у себе наявність слабкості, невміння, неспроможності. Тривале збереження завищеної самооцінки має місце у двох випадках: коли дитина, незважаючи на неуспіх, все-таки отримує від когось

позитивну оцінку або коли вона має якісь здібності, які забезпечують йому частковий чи тимчасовий успіх. Діти із завищеною самооцінкою переоцінюють свої можливості, результати діяльності, особисті якості. Вони вибирають завдання, які їм явно не під силу. Після неуспіху продовжують наполягати на своєму або відразу перемикаються на найлегше завдання, керовані мотивом престижності. Вони обов'язково розхвалюють себе, зате охоче критикують усе, що роблять інші. Зарозумілість, нетактовність, надмірна самовпевненість – ці риси особистості легко формуються у дітей із завищеною самооцінкою. Враховуючи вищевикладене, логічно припустити, що причинами неадекватності самооцінки молодших школярів будуть певні недогляди у тих сферах, які сприяють розвитку самосвідомості та самооцінки – навчальній діяльності та спілкуванні. Цей висновок отримав теоретичне та експериментальне підтвердження у працях. А.І. Божович. Самооцінка – результат постійного зіставлення те, що людина спостерігає у собі, про те, як і бачить у інших людях, й те водночас про те, що, як він передбачає, бачать у ньому інші. З вище сказаного, можна дійти невтішного висновку, що центральною характеристикою будь-якої особистості є «Я – концепція». Основними чинниками, які впливають на формування самооцінки дітей молодшого шкільного віку, є оцінні впливи вчителя, батьків та його ставлення до навчальної діяльності. Навчальна діяльність є одним із найважливіших факторів, що впливає на формування самооцінки молодшого школяра, тому вчитель початкових класів повинен знати психологічні особливості молодших школярів та враховувати індивідуальні особливості самооцінки у навчальному процесі.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗАНИЖЕНОЮ САМООЦІНКОЮ

2.1. Організація та результати дослідження навчальної самооцінки молодших школярів

Дослідницька робота проводилась в Татарбунарський ліцей Татарбунарської міської ради Одеської області (м.Татарбунари). У дослідженні взяли участь учні 1 «А» класу, у кількості 30 осіб.

Метою констатуючого етапу дослідження є дослідження навчальної самооцінки в дітей віком молодшого шкільного віку.

Для вивчення навчальної самооцінки учнів першого класу було проведено педагогічне спостереження, для якого використовувалось «Діагностика рівня сформованості базових компонентів навчальної діяльності» (автори Г. В. Рєпкіна, Є. В. Заїка), а також підібрані та реалізовано такі методики: «Три оцінки» (автор А. І. Липкіна), "Дерево успіхів" (автор В. С. Юркевич), "Чарівні лінійки" (автор Г. А. Цукерман). Дані методики спрямовані вивчення рівня сформованості навчальної самооцінки молодших школярів та проводяться наприкінці уроку.

Діагностика рівня сформованості базових компонентів навчальної діяльності. «Методика оцінки рівня сформованості навчальної діяльності» (автори Г. В. Рєпкіна, Є. В. Заїка).

Ціль: оцінити рівень сформованості компонентів навчальної діяльності.

Матеріал методики містить у собі якісний опис рівнів сформованості компонентів навчальної діяльності та бланк опитувальника.

Досліджувані структурні компоненти: мотиви, цілі та цілепокладання, навчальні дії, контроль, оцінка. У рамках педагогічного спостереження вивчення було взято один компонент навчальної діяльності – оцінка.

Опис рівнів сформованості навчальної діяльності дає можливість узагальнити накопичені спостереження двома способами:

1) вивчивши якісні характеристики рівнів компонентів, використовувати їх як безпосередню основу для узагальнення та оцінки навчальної діяльності кожного учня;

2) використовувати як проміжний засіб оцінки спеціальний набір питань (дається як доповнення до описів рівнів) і робити висновки щодо змісту відповіді на них.

У даній методиці виділяються такі рівні навчальної самооцінки, характеристика яких представлена у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Рівні сформованості дії самооцінки учнів

Рівень	Назва рівня	Основна діагностична ознака	Додаткові діагностичні ознаки
1	Відсутність оцінки	Учень не вміє, не намагається, і не відчуває потреби в оцінці своїх дій ні самостійно, ні навіть на прохання вчителя	Цілком покладається на відмітку вчителя, сприймає її некритично (навіть у разі явного заниження), не сприймає аргументацію оцінки; не може оцінити свої можливості щодо рішення поставленого завдання
2	Неадекватна ретроспективна оцінка	Учень не вміє, не намагається оцінити свої дії, але відчуває потребу в отриманні зовнішньої оцінки своїх дій, орієнтований на відмітки вчителя	Намагаючись на прохання вчителі оцінити свої дії, орієнтується не на їх зміст, а на зовнішні особливості розв'язання задачі
3	Адекватна ретроспективна оцінка	Вміє самостійно оцінити свої дії та змістовно обґрунтувати правильність або помилковість результату, співвідносячи його зі схемою дій	Критично ставиться до відміток вчителя (у тому числі і до завищених); не може оцінити своїх можливостей перед вирішенням нового завдання та не намагається цього зробити; може оцінити дії однокласників

4	Неадекватна прогностична оцінка	Приставаючи до виконання нового завдання, намагається оцінити свої можливості щодо його рішення, однак при цьому враховує лише факт його знайомості або незнайомості, а не можливості зміни відомих йому способів дії	Аргументовано та вільно оцінює вже розв'язані ним завдання; намагаючись оцінювати свої можливості у вирішенні нових завдань, часто припускається помилок, враховує лише зовнішні ознаки завдання, а не його структуру; не може цього зробити до вирішення завдання навіть за допомогою вчителя
5	Потенційно-адекватна прогностична	Приставаючи до рішення нового завдання, може з допомогою вчителя, але не самостійно, оцінити свої можливості у його рішенні, враховуючи можливу зміну відомих йому способів дій	Може за допомогою вчителя, але не самостійно обґрунтувати свою можливість або неможливість вирішити поставлене перед ним завдання, спираючись на аналіз відомих йому способів дії; робить це невпевнено, насилу
6	Актуально-адекватна прогностична оцінка	Приставаючи до рішення нового завдання, може самостійно оцінити свої можливості у його рішенні, враховуючи можливу зміну відомих йому способів дії	Здатний самостійно доводити ще до вирішення завдання свою можливість або неможливість її вирішувати, виходячи з їх точного усвідомлення специфіки засвоєних ним способів та їх варіацій, а також меж їх застосування

Для реалізації діагностики нами були узагальнені накопичені відомості про кожного першокласника, отримані під час проведення різних за змістом та складністю уроків, а також відомості, отримані під час аналізу виконуваних молодшими школярами самостійних видів робіт, бесід із

учнями. Після узагальнення відомостей було заповнено бланк опитувальника методики. Для того щоб підвищити точність оцінок, що виставлялися, були враховані загальні положення та правила, які представлені у додатку А. Детальний опис методики, її питання та варіанти відповідей, ключ для обробки результатів та інтерпретація представлені у додатку А.

У випадках, коли виникали сумніви щодо оцінки, ми зверталися до якісному опису рівнів сформованості оцінного компонента, щоб сформулювати більш ґрунтовну оцінку щодо цього компонента у конкретного молодшого школяра.

Результати діагностики навчальної самооцінки молодших школярів з методикою представлені у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

**Результати методики визначення рівня навчальної самооцінки
молодших школярів**

№ п/п	Ім'я учня	Компоненти навчальної діяльності		
		Дії оцінки		
		Варіанти відповідей	Рівень	Назва рівня
1	Семен Б.	35 б, 36 в, 37 в	4	Неадекватна прогностична оцінка
2	Галя Б.	35 а, 36 а, 37 г	1	Відсутність оцінки
3	Данило Б.	35 в, 36 в, 37 б	3	Адекватна ретроспективна оцінка
4	Даша В.	35 а, 36 а, 37 б	1	Відсутність оцінки
5	Єва Г.	35 г, 36 б, 37 а	2	Неадекватна ретроспективна оцінка
6	Софія Д.	35 б, 36 в, 37 г	3	Адекватна ретроспективна оцінка
7	Рома Д.	35 а, 36 б, 37 а	2	Неадекватна ретроспективна оцінка
8	Єгор Є.	35 г, 36 в, 37 г	3	Адекватна ретроспективна оцінка
9	Настя З.	35 а, 36 а, 37 б	1	Відсутність оцінки
10	Сашко К.	35 г, 36 в, 37 д	6	Актуально-адекватна прогностична оцінка

11	Кирило К.	35 г, 36 в, 37 д	6	Актуально-адекватна прогностична оцінка
12	Ангеліна К.	35 б, 36 в, 37 г	3	Адекватна ретроспективна оцінка
13	Аня К.	35 а, 36 а, 37 б	1	Відсутність оцінки
14	Валя Н.	35 г, 36 в, 37 г	3	Адекватна ретроспективна оцінка
15	Єгор П.	35 б, 36 в, 37 в	4	Неадекватна прогностична оцінка
16	Максим П.	35 г, 36 в, 37 д	6	Актуально-адекватна прогностична оцінка
17	Маргарита Р.	35 а, 36 а, 37 а	1	Відсутність оцінки
18	Віка С.	35 а, 36 б, 37 а	2	Неадекватна ретроспективна оцінка
19	Аріна С.	35 б, 36 в, 37 б	3	Адекватна ретроспективна оцінка
20	Єгор Т.	35 б, 36 б, 37 б	2	Неадекватна ретроспективна оцінка
21	Варя Т.	35 г, 36 в, 37 д	6	Актуально-адекватна прогностична оцінка
22	Данило Т.	35 в, 36 а, 37 г	3	Адекватна ретроспективна оцінка
23	Міша У.	35 в, 36 а, 37 а	2	Неадекватна ретроспективна оцінка
24	Ілона Ф.	35 а, 36 б, 37 а	1	Відсутність оцінки
25	Саша Ф.	35 а, 36 а, 37 б	1	Відсутність оцінки
26	Матвій Х.	35 б, 36 в, 37 г	3	Адекватна ретроспективна оцінка
27	Кирило Х.	35 а, 36 а, 37 а	1	Відсутність оцінки
28	Данило Ц.	35 в, 36 в, 37 г	5	Потенційно-адекватна прогностична оцінка
29	Микита Ш.	35 в, 36 в, 37 в	3	Адекватна ретроспективна оцінка
30	Настя Ш.	35 а, 36 а, 37 б	1	Відсутність оцінки

За результатами методики оцінки рівня сформованості навчальної діяльності з'ясувалося, що учні першого класу мають різний рівень сформованості самооцінної діяльності. У чотирьох молодших школярів спостерігається актуально-адекватна прогностична оцінка (Саша К., Кирило К., Максим П., Варя Т.). Потенційно-адекватна прогностичну оцінку

відзначено в одного учня (Даніл Ц.). Неадекватна прогностична оцінка спостерігається у двох школярів (Семен Б., Єгор П.).

У дев'яти учнів оцінка характеризується як адекватна ретроспективна (Даніл Б., Софія Д., Єгор Є., Ангеліна К., Валя Н., Аріна С., Данило Т., Матвій Х., Микита Ш.). Неадекватна ретроспективна оцінка була виявлена у п'яти молодших школярів (Єва Г., Рома Д., Віка С., Єгор Т., Михайло У.). У дев'яти учнів сформованість дій оцінки перебуває у першому рівні, тобто. оцінка відсутня (Галя Б., Даша С., Настя З., Аня К., Маргарита Р., Ілона Ф., Саша Ф., Кирило Х., Настя Ш.).

Рисунок 2.1. Відсотковий розподіл рівнів сформованості дії самооцінки дітей молодшого шкільного віку

Висновок за методикою: На початку навчання у більшості першокласників (31%) відсутні дії самооцінки у навчальній діяльності. Трохи більше чверті учнів класу (28%) вже навчилися використовувати певний алгоритм оцінювання власної діяльності та можуть критично ставитися до відміток вчителя, вони мають адекватну ретроспективну самооцінку. Неадекватна ретроспективна самооцінка характеризується потребою в

отриманні зовнішньої оцінки та невмінні оцінити свою навчальну діяльність самостійно, спостерігається у 19% учнів першого класу.

Лише 13% учнів мають актуально-адекватну прогностичну самооцінку, що говорить про їх усвідомлення специфіки засвоєних способів вирішення навчальної задачі та про самостійність оцінювання своїх можливостей 6% першокласників здатні аргументовано оцінювати вже вирішені завдання, але оцінюють свої можливості у вирішенні нового завдання, враховуючи лише зовнішні ознаки завдання, що свідчить про неадекватну прогностичну самооцінку.

Потенційно-адекватна прогностична оцінка спостерігається у 3% молодших школярів, у них обґрунтування можливості чи неможливості Розв'язати завдання відбувається невпевнено.

Отже, навчальна самооцінка у молодших школярів остаточно не сформовано.

Методика «Три оцінки» (автор А. І. Липкіна)

Мета: виявити оціночну, що складається у молодшого школяра позицію.

Для реалізації методики учням пропонується виконати будь-яке навчальне завдання у письмовій формі. Роботу школярів необхідно оцінити трьома оцінками: адекватною, завищеною та заниженою. Перед роздачею зошит учням кажуть: «Три вчительки з різних шкіл перевіряли ваші роботи. У кожній склалася різна думка про якість виконаного завдання і тому поставили різні позначки. Обведіть кружком ту позначку, з якою ви згодні». Потім у розмові з дітьми з'ясовуються відповіді такі питання:

- Робота, яку ти виконав, гідна «трійки», а вчителька поставила тобі п'ятірку. Ти радітимеш чи це тебе засмутить?

- Які відмітки тебе тішать, а які засмучують?

- Яким учнем ти себе вважаєш: середнім, слабким чи сильним?

Обробка та аналіз результатів

Рівень навчальної самооцінки школярів визначається на основі отриманих даних за такими результатами: збіг або розбіжність навчальної самооцінки з адекватною оцінкою вчителя, характер аргументації самооцінки:

- а) аргументація, спрямовану якість виконаної роботи,
- б) будь-яка інша аргументація,
- в) стійкість або нестійкість самооцінки, про яку судять за ступеня збігу характеру виставленої учнем самому собі відмітки та відповідей на поставлені питання.

Для проведення даної методики та подальшого само оцінювання учням 1 класу потрібно було виконати класну роботу з математики. Оскільки в 1 класі не використовується оцінювання за бальною шкалою, а відмітки виставляються у формі смайликів, зручності оформлення результатів методики змінює смайли на відмітки за п'ятибальною шкалою, де усміхнений смайлик означає відмітку «відмінно», нейтральний смайлик – відмітка "добре", сумний смайлик – відмітка "задовільно".

Результати методики представлені у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Результати методики «Три оцінки» А. І. Липкіної

№ п/п	Ім'я учня	Відмітка вчителя	Вибір відмітки учнем	Навчальна самооцінка
1	Семен Б.	5	5	адекватна
2	Галя Б.	5	4	занижена
3	Данило Б.	4	4	адекватна
4	Даша В.	4	5	завищена
5	Єва Г.	3	4	завищена
6	Софія Д.	5	4	занижена
7	Рома Д.	3	4	завищена
8	Єгор Є.	5	5	адекватна
9	Настя З.	3	5	завищена
10	Сашко К.	5	5	адекватна
11	Кирило К.	4	5	завищена
12	Ангеліна К.	5	5	адекватна
13	Аня К.	4	5	завищена

14	Валя Н.	5	5	адекватна
15	Єгор П.	5	5	адекватна
16	Максим П.	5	5	адекватна
17	Маргарита Р.	3	5	завищена
18	Віка С.	4	3	занижена
19	Аріна С.	3	4	завищена
20	Єгор Т.	3	4	завищена
21	Варя Т.	5	5	адекватна
22	Данило Т.	4	4	адекватна
23	Міша У.	4	5	завищена
24	Ілона Ф.	3	5	завищена
25	Саша Ф.	3	4	завищена
26	Матвій Х.	4	4	адекватна
27	Кирило Х.	3	4	завищена
28	Данило Ц.	4	4	адекватна
29	Микита Ш.	5	5	адекватна
30	Настя Ш.	3	5	завищена

Досліджуючи навчальну самооцінку молодших школярів було виявлено, що 13 учнів мають адекватну навчальну самооцінку, що складає 41%. 19 молодших школярів оцінюють свою навчальну діяльність неадекватно, з них 3 дитини мають занижену навчальну самооцінку (9%), а 16 учнів мають підвищену навчальну самооцінку (50%).

Рисунок 2.2. Процентний розподіл навчальної самооцінки дітей молодшого шкільного віку за методикою «Три оцінки» А. І. Липкіної

Результати дослідження за даною методикою показали, що успішність навчання впливає характер самооцінки: в більшості добре успішних учнів навчальна самооцінка є адекватною, або завищеною, і лише у деяких випадках заниженою. Більшість неуспішних учнів навчальна самооцінка характеризується як підвищена. Такі учні не захотіли погоджуватися з низькою оцінкою та оцінювали свою роботу краще, ніж вона є насправді.

«Робота, яку ти виконав, гідна «трійки», а вчителька поставила тобі п'ятірку. Ти радітимеш чи це тебе засмутить?».

Відповідь це питання молодші школярі дали різний. 20 учнів відповіли, що будуть раді, а 12 дітей сказали, що засмутяться.

Коли першокласники відповідали на запитання: «Яким учнем ти себе вважаєш?», більшість із них говорили невпевнено. Сильними учнями назвали себе 6 осіб, середніми учнями – 19 дітей, слабкими – 2 дитини, 3 школярі не змогли відповісти на запитання.

На запитання «Які відмітки тебе тішать, які засмучують?» Усе учні відповідали, що радіють усміхненим смайликам. 10 дітей молодшого шкільного віку сказали, що радіють усміхненим смайликам та спокійним смайликам. Абсолютно всі учні сказали, що їх засмучують сумні смайлики.

Висновок за методикою: Оскільки вчитель є для молодших школярів авторитетом, то для першокласників відмітка вчителя є дуже важливою. Однак, при виборі позначки майже всі першокласники оцінили свою роботу досить високо. Завищена навчальна самооцінка виявлено у половини першого класу (50%), а занижена навчальна самооцінка спостерігається у 9% учнів. Здатність оцінювати свої навчальні здібності та можливості адекватно та об'єктивно у більшості школярів слабо розвинена. Лише 41% дітей молодшого шкільного віку оцінюють свою навчальну діяльність адекватно.

Методика "Дерево успіхів" (автор В. С. Юркевич) Мета: виявлення вміння молодших школярів здійснювати навчальну самооцінку та визначення її рівня.

На дошці заздалегідь розміщений наочний матеріал: стовбур яблуні, окремо вирізані яблука, листочки та квіти. Поруч вказано критерії оцінювання: яблуко – урок пройшов плідно, лист – нічого не зрозумів на уроці, квітка – залишилися питання на тему.

На уроці на етапі рефлексії молодшим школярам пропонується вибрати та прикріпити на стовбур один елемент – яблуко, квітка чи лист.

Вчитель каже: «Перш ніж ви прикріпите на стовбур яблуні будь-який предмет, подумайте, наскільки правильно ви виконували сьогодні завдання, наскільки добре засвоїли новий матеріал, наскільки вам сподобався урок.

Для цього підійдіть до дошки і прикріпіть на ствол яблуні один із цих трьох предметів».

Обробка результатів: яблуко (урок пройшов плідно) свідчить про високий рівень навчальної самооцінки, квітка (залишилися питання на тему) сигналізує про середній рівень навчальної самооцінки, листок (Нічого не зрозумів на уроці) позначає низький рівень навчальної самооцінки.

Методика застосувалася на уроці математики, тема якого була "Кілограм". Першокласникам було сказано: «Сьогодні ми вчилися вирішувати завдання визначення маси предметів у кілограмах. Оцініть своє вміння вирішувати такі завдання за допомогою дерева успіхів». Після оцінювання школярами своїх успіхів, учителем було перевірено класну роботу та виставлено позначки. На основі позначки вчителя та оцінки дітьми свого вміння за допомогою зображень здійснювався аналіз навчальної самооцінки молодших школярів. Підсумки за результатами аналізу методики представлені у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Результати методики «Дерево успіхів» В. С. Юркевич

№ п/п	Ім'я учня	Вибір оцінки учнем	Відмітка вчителя	Навчальна самооцінка
1	Семен Б.	яблуко	5	адекватна
2	Галя Б.	яблуко	5	адекватна
3	Данило Б.	яблуко	5	адекватна

4	Даша В.	квітка	4	адекватна
5	Єва Г.	яблуко	4	завищена
6	Софія Д.	яблуко	5	адекватна
7	Рома Д.	квітка	3	завищена
8	Єгор Є.	яблуко	5	адекватна
9	Настя З.	квітка	4	адекватна
10	Саша К.	яблуко	5	адекватна
11	Кирило К.	яблуко	4	завищена
12	Ангеліна К.	яблуко	5	адекватна
13	Аня К.	яблуко	4	завищена
14	Валя Н.	яблуко	5	адекватна
15	Єгор П.	яблуко	5	адекватна
16	Максим П.	яблуко	5	адекватна
17	Маргарита Р.	квітка	3	завищена
18	Віка С.	яблуко	4	завищена
19	Аріна С.	яблуко	4	завищена
20	Єгор Т.	листок	4	занижена
21	Варя Т.	яблуко	5	адекватна
22	Данило Т.	квітка	4	адекватна
23	Міша У.	яблуко	4	завищена
24	Ілона Ф.	квітка	3	завищена
25	Саша Ф.	яблуко	4	завищена
26	Матвій Х.	яблуко	4	завищена
27	Кирило Х.	листок	3	адекватна
28	Данило Ц.	яблуко	5	адекватна
29	Микита Ш.	яблуко	5	адекватна
30	Настя Ш.	квітка	3	завищена

За отриманими результатами методики учнів 1 класу можна розділити на 3 групи: у 12 школярів відзначається завищений рівень навчальної самооцінки (Єва Г., Рома Д., Кирило К., Аня К., Маргарита Р., Віка С., Аріна С., Михайло У., Ілона Ф., Сашко Ф., Матвій Х., Настя Ш.).

17 молодших школярів мають адекватну навчальну самооцінку (Семен Б., Галя Би., Данило Би., Даша Ст, Софія Д., Єгор Є., Настя З., Саша Д., Ангеліна К., Валя Н., Єгор П., Максим П., Варя Т., Данило Т., Кирило Х., Данило Ц., Микита Ш.). Занижений рівень навчальної самооцінки виявлено у одного учня (Єгор Т.).

Рисунок 2.3. Відсотковий розподіл навчальної самооцінки дітей молодшого шкільного віку за методикою «Дерево успіхів» В. С. Юркевич

Висновок за методикою: Більшість класу зуміла правильно оцінити уміння, отримані під час уроку. Адекватно оцінили свої здібності вирішувати конкретні навчальні завдання – 56% першокласників. Молодші школярі, які завищили оцінку своїх навчальних умінь, становили 41% від класу.

Лише один учень (3%) має занижений рівень навчальної самооцінки та впорався з навчальним завданням краще, ніж очікував.

Методика "Чарівні лінійки" (автор Г. А. Цукерман)

Мета: визначення в учнів початкової школи вміння здійснювати самоконтроль, самооцінку за однозначним критерієм.

На полях зошитів учні креслять шкали. Далі діти приступають до перевірки завдання, здійснюється аналіз та порівняння виконаної роботи з зразком. Після того, хто навчається відзначають хрестиком, на якому рівні, на їхню думку, виконано роботу. Перевіривши роботу, вчитель може погодитись з поставленою учнем оцінкою. Якщо вчитель згоден з оцінкою дитини, то вона обводить хрестик, якщо не згоден, то креслить свій хрестик, нижче чи вище.

Обробка результатів: верхня точка на шкалі свідчить про завищений рівень навчальної самооцінки, середній рівень – середина лінійки, занижений рівень навчальної самооцінки – найнижча точка на шкалі.

На уроці української мови, при повторенні написання з'єднань між літерами, першокласникам було запропоновано зобразити вертикальну лінійку та оцінити акуратність виконаної у зошиті роботи. Після цього зошити перевірів учитель і поставив на лінійці свою позначку. Результати методики представлені у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Результати методики «Чарівні лінійки» Г. А. Цукерман

№ п/п	Ім'я учня	Оцінка учня, рівень на лінійці	Оцінка вчителя, рівень на лінійці	Навчальна самооцінка
1	Семен Б.	середній	середній	адекватна
2	Галя Б.	високий	високий	адекватна
3	Данило Б.	середній	середній	адекватна
4	Даша В.	високий	середній	завищена
5	Єва Г.	середня	низька	завищена
6	Софія Д.	середній	високий	занижена
7	Рома Д.	середня	низька	завищена
8	Єгор Є.	високий	високий	адекватна
9	Настя З.	високий	середній	завищена
10	Саша К.	високий	високий	адекватна
11	Кирило К.	високий	середній	завищена
12	Ангеліна К.	високий	високий	адекватна
13	Аня К.	високий	середній	завищена
14	Валя Н.	високий	високий	адекватна
15	Єгор П.	середній	середній	адекватна
16	Максим П.	високий	середній	завищений
17	Маргарита Р.	середня	низька	завищена
18	Віка С.	середня	середня	адекватна
19	Аріна С.	високий	високий	адекватна
20	Єгор Т.	середній	низький	завищена
21	Варя Т.	високий	високий	адекватна
22	Данило Т.	високий	високий	адекватна
23	Міша У.	високий	середній	завищена
24	Ілона Ф.	високий	низький	завищена
25	Саша Ф.	низький	низький	адекватна
26	Матвій Х.	високий	середній	завищена
27	Кирило Х.	середній	низький	завищена
28	Данило Ц.	високий	високий	адекватна
29	Микита Ш.	високий	високий	адекватна
30	Настя Ш.	низький	середній	занижена

За результатами даної методики в учнів 1 класу було визначено – у 13 молодших школярів виявлено завищену навчальну самооцінку (Даша С., Єва Р., Рома Д., Настя З., Кирило До., Аня До., Максим П., Маргарита Р., Єгор Т., Михайло У., Ілона Ф., Матвій Х., Кирило Х.). Адекватна навчальна самооцінка відзначена у 15 дітей (Семен Б., Галя Б., Данило Б., Єгор Є., Сашко К., Ангеліна До., Валя Н., Єгор П., Віка З., Аріна З., Варя Т., Данило Т., Сашко Ф., Данило Ц., Микита Ш.). Занижений рівень навчальної самооцінки виявлено у двох школярів (Софія Д., Настя Ш.).

Рисунок 2.4. Відсотковий розподіл навчальної самооцінки дітей молодшого шкільного віку за методикою «Чарівні лінійки» Г. А. Цукерман

Висновок за методикою: Учні оцінили виконану письмову роботу за заявленим критерієм. 16 молодших школярів, тобто. 50% мають адекватну навчальну самооцінку, їхня оцінка збіглася з оцінкою вчителя. У 44% учнів спостерігається завищена навчальна самооцінка, вони оцінили свою роботу вище, ніж учитель. 6% учнів початкової школи мають занижену оцінку, тобто. школярі поставилися до оцінки своєї роботи досить критично.

У таблиці 2.6 подано узагальнені результати дослідження навчальної самооцінки у першокласників за всіма проведеними методиками дослідження.

Таблиця 2.6.

**Результати діагностичних методик щодо визначення рівня
навчальної самооцінки молодших школярів**

№ п/п	Ім'я учня	Методика 1	Методика 2	Методика 3	Методика 4
1	Семен Б.	Неадекватна прогностична оцінка	адекватна	адекватна	адекватна
2	Галя Б.	Відсутність оцінки	занижена	адекватна	адекватна
3	Данило Б.	Адекватна ретроспективна оцінка	адекватна	адекватна	адекватна
4	Даша В.	Відсутність оцінки	підвищена	адекватна	підвищена
5	Єва Г.	Неадекватна ретроспективна оцінка	завищена	завищена	завищена
6	Софія Д.	Адекватна ретроспективна оцінка	занижена	адекватна	занижена
7	Рома Д.	Неадекватна ретроспективна оцінка	завищена	завищена	завищена
8	Єгор Є.	Адекватна ретроспективна оцінка	адекватна	адекватна	адекватна
9	Настя З.	Відсутність оцінки	підвищена	адекватна	підвищена
10	Саша К.	Актуально-адекватна прогностична оцінка	адекватна	адекватна	адекватна
11	Кирило К.	Актуально-адекватна прогностична оцінка	завищена	завищена	завищена
12	Ангеліна К.	Адекватна ретроспективна оцінка	адекватна	адекватна	адекватна
13	Аня К.	Відсутність оцінки	завищена	завищена	завищена
14	Валя Н.	Адекватна ретроспективна оцінка	адекватна	адекватна	адекватна
15	Єгор П.	Неадекватна прогностична оцінка	адекватна	адекватна	адекватна
16	Максим П.	Актуально-адекватна прогностична оцінка	адекватна	адекватна	завищена
17	Маргарита Р.	Відсутність оцінки	завищена	завищена	завищена
18	Віка С.	Неадекватна ретроспективна оцінка	занижена	підвищена	адекватна

19	Аріна С.	Адекватна ретроспективна оцінка	підвищена	підвищена	адекватна
20	Єгор Т.	Неадекватна ретроспективна оцінка	завищена	занижена	завищена
21	Варя Т.	Актуально-адекватна прогностична оцінка	адекватна	адекватна	адекватна
22	Данило Т.	Адекватна ретроспективна оцінка	адекватна	адекватна	адекватна
23	Михайло У.	Неадекватна ретроспективна оцінка	завищена	завищена	завищена
24	Ілона Ф.	Відсутність оцінки	завищена	завищена	завищена
25	Сашко Ф.	Відсутність оцінки	підвищена	підвищена	адекватна
26	Матвій Х.	Адекватна ретроспективна оцінка	адекватна	завищена	завищена
27	Кирило Х.	Відсутність оцінки	підвищена	адекватна	підвищена
28	Данило Ц.	Потенційно-адекватна прогностична оцінка	адекватна	адекватна	адекватна
29	Микита Ш.	Адекватна ретроспективна оцінка	адекватна	адекватна	адекватна
30	Настя Ш.	Відсутність оцінки	завищена	завищена	занижена

Висновок: У молодших школярів на початковому етапі навчання рівень навчальної самооцінки найчастіше завищений, що говорить про нездатність учнів до адекватного самооцінювання у навчальній діяльності. Навчальна самооцінка дітей молодшого віку нестійка, часто ситуативна.

Учні першого класу потребують спеціально організованої педагогічної роботи з метою оптимізації процесів становлення такого компонента самосвідомості – як самооцінка і загалом оцінної діяльності у процесі навчання. В основному, критеріями навчальної самооцінки молодших школярів виступили вміння само оцінної діяльності в процесі навчання, вміння здійснювати самоконтроль, навчальну самооцінку, вміння об'єктивно оцінювати свою навчальну діяльність.

Як показав проведений нами аналіз, більшості молодших школярів властиво неадекватне сприйняття своєї навчальної діяльності, своїх здібностей та можливостей у ході навчального процесу.

Першокласники не здатні бачити своїх недоліків у процесі навчання, вони ще готові критично оцінювати свою навчальну діяльність.

Дані початкової діагностики свідчать про недостатнє рівні сформованості навчальної самооцінки у молодших школярів, що зумовлює необхідність проведення формуючого етапу педагогічного дослідження.

2.2. Формуючий етап експерименту з учнями із заниженою самооцінкою

Для формування навчальної самооцінки у першокласників нами були враховані деякі особливості:

- оцінка вчителя стимулює та спрямовує навчально-пізнавальну діяльність молодших школярів;
- необхідно порівнювати минулі результати учня з досягнутими, щоби визначити динаміку його розвитку;
- вчитель пояснює молодшому школяру, чому поставлена саме ця відмітка;
- вчитель використовує у навчальній діяльності ситуації, які актуалізують самооцінку школяра і ставлять перед ним завдання усвідомлення особливості своєї роботи, її сильних та слабких сторін;
- вчитель може дати можливість школяру самостійно оцінити класну чи домашню роботу перед тим, як віддати свою роботу на перевірку;
- після перевірки та виставлення оцінки вчителем обговорюються збіги або розбіжності оцінки педагога та оцінки учня;
- педагогу необхідно використовувати похвалу у роботі з молодшими школярами, які мають занижену самооцінку

Якщо у дитини формується неадекватна самооцінка, вона вимагає уваги не лише з боку педагогів та батьків, а й з боку психолога, так як у таких дітей можуть виникнути проблеми в навчанні та спілкуванні з ровесниками.

З дітьми, у яких спостерігається занижена самооцінка, має бути організована корекційно-розвивальна робота, що сприяє підвищення впевненості у собі, зниження емоційного напруження, створення ситуації успіху.

Після проведеного дослідження рівня навчальної самооцінки визначилася необхідність у розробці формуючого етапу, якого було підібрано педагогічні прийоми формування навчальної самооцінки у першокласників

Педагогічні прийоми формування навчальної самооцінки реалізувалися в комплексі з іншими прийомами, що розвивають особистість дитини.

Підвищити самооцінку учнів за короткий проміжок часу неможливо. Саме тому дуже важливо організувати систематичну, цілеспрямовану роботу із молодшими школярами. У такій роботі можуть бути використані педагогічні прийоми, які можна використовувати на уроках.

На практиці було реалізовано такі педагогічні прийоми навчального самооцінювання дітей молодшого шкільного віку. Наприклад, розкриємо прийом «Драбинка» (автором прийому є В.Г. Щур). Учні на сходах драбинки відзначали, як засвоїли навчальний матеріал: нижня сходинка – матеріал не зрозумілий, другий ступінь – потрібна невелика допомога чи корекція, верхня сходинка – дитина добре засвоїв матеріал та роботу може виконувати самостійно.

На уроках листа молодшим школярам ставили запитання: «Хто задоволений своєю роботою? У кого не все вийшло?». Діти, оцінивши свою роботу, піднімаючи руку. Важливо звернути увагу дітей на те, що якщо не все вийшло, цього не потрібно соромитися, оскільки діти і прийшли до школи для того, щоби навчитися.

При вивченні літер наприкінці уроку листи учням пропонувалося червоним кольором обвести саму правильну та акуратну букву, а синім кольором ту, яка не вийшла.

"Кольорові кола". За допомогою даного прийому само оцінювання навчальних умінь здійснювалося під час уроків математики. Внизу сторінки

першокласники малюють два кола. Оцінивши свою роботу, учні зафарбовують одне коло, інше коло під час перевірки зафарбовує вчитель.

Значення кольору визначено разом із учнями заздалегідь. Зелений колір означав, що робота виконана правильно, акуратно; жовтий колір – у роботі допущені невеликі помилки, помарок; червоний колір говорив про те, що робота виконана погано, неправильно та неакуратно. На початку наступного уроку молодші школярі дивилися, чи збіглася їхня оцінка з оцінкою вчителі.

На уроках навчання грамоти першому класу давалося завдання – скласти схему слова на дошці. Молодшим школярам ставило питання: "Хто зможе це зробити?". Учні, оцінивши свої вміння, піднімали руку. Один із учнів виконував завдання на дошці. Колективно перевірялася правильність складання схеми слова, після чого питалося: «Ти впорався із завданням?». Тоді учень порівнював рівень своїх домагань із можливостями.

Приєм «Світлофор» застосовувався для самооцінки молодшими школярами свого внутрішнього стану та самопочуття щодо виконуваних на уроці завдань. Першокласникам пропонувалося запалювати кольорові вогники у зошитах. Якщо робота на уроці пройшла успішно, учень активно працював, не відчував труднощів щодо нового матеріалу, всі завдання були зрозумілі, то він малює на полях зошита зелений кружок, який означає "Можна рухатися далі". Якщо були невеликі складності, дитина не завжди швидко справлялася з поставленим завданням або щось залишилося незрозумілим, то в зошиті зображується жовтий гурток, що означає «Потрібна невелика допомога». Якщо учень відчував значні труднощі, не зміг самостійно впоратися з новою завданням, він малює червоний гурток, що означає «Стоп! Мені потрібна допомога!».

На уроках ЯДС було реалізовано прийом «Кольорові картки», який давав можливість молодшим школярам посилати вчителю сигнали у часі, під час уроку. У молодших школярів для цього було три картки тих самих трьох кольорів. Відповідаючи на питання вчителя, отримавши завдання, школярі

оцінювали свої можливості та піднімали червону, жовту або зелену картку, повідомляючи про те, наскільки їм під силу запропоноване завдання.

Для формування навчальної самооцінки у першокласників був також використаний прийом «Сусід по парті» під час уроків математики. Молодший школяр спочатку оцінює свою роботу, її правильність та акуратність.

Після сусіди по парті обмінюються зошитами та оцінюється робота товариша. У зошитах учні ставлять відмітку собі та однокласнику.

Також на уроках математики застосовувався прийом «Сонечко». У зошиті зображалися 3 особи: радісна, сумна та нейтральна. Молодші школярі виконували письмове завдання, потім перевіряли самостійно і порівнювали його із зразком. Учні зафарбовували ту особу, яка, на їхню думку, відповідає якості виконаної роботи. Під час перевірки робіт я «запалювала промінчики» і перетворювала на сонечко те обличчя, яке відповідало правильності письмової роботи.

Насправді було реалізовано педагогічний прийом «карта знань».

Карта перебувала у «портфоліо» молодших школярів та заповнювалася разом з учителем один раз на місяць. У карті знань перераховані знання та вміння, які учні можуть отримати протягом року, наприкінці місяця молодші школярі відзначали ті знання та вміння, які вони вже освоїли.

Наприклад, з математики були відзначені такі знання та вміння:

- знаю, як пов'язані між собою сума та доданок,
- вмю віднімати різні числа з чисел 8 та 9,
- вмю порівнювати довжину відрізків,
- знаю, як можна визначити масу предметів у кілограмах.

По ЯДС були вказані знання та вміння:

- знаю, коли з'явився одяг,
- вмю підбирати відповідний одяг для кожного випадку,
- знаю правила безпечної їзди на велосипеді,
- вмю виготовляти моделі зірок.

За уроком навчання грамоти та письма відзначені вміння та навички:

- знаю, навіщо потрібні розділовий м'який і твердий знак,
- вмію красиво писати велику літеру Ф,
- вмію виконувати складно-літерний аналіз слова,
- знаю усі літери алфавіту.

Педагогічний прийом «тижневий звіт» допомагає оцінити предметні та метапредметні результати з різних навчальних предметів.

Тижневі звіти – це листи, які учні-першокласники заповнюють раз на тиждень, відповідаючи на три запитання:

- Чого я навчився за цей тиждень?
- Який вивчений матеріал залишився для мене незрозумілим?
- Якби я був учителем, які б запитання поставив учням?

Прийом «Рефлексивний лист» застосовувався на уроках оточуючого світу. Учням давалися картки з незакінченими пропозиціями, які вони продовжували у письмовій, інколи ж у усній формі.

- Сьогодні я дізнався(ла), що _____
- Відкриттям для мене сьогодні стало _____
- Мені захотілося зробити _____
- Робота у групі була успішною (неуспішною), бо _____
- Ця робота допомогла мені зрозуміти _____

Зазначені прийоми формування адекватної навчальної самооцінки молодших школярів мають реалізовуватися системно та комплексно.

Формування навчальної самооцінки у дітей здійснюється лише за умови, що прийоми самооцінювання застосовуватимуться регулярно.

Після реалізації цих прийомів нами було зазначено, що сприйняття навчального матеріалу учнями стало більш усвідомленим, першокласники стали краще розуміти межі своїх умінь та знань.

Вміння передбачати результати своєї діяльності стає більш розвиненим, як і вміння оцінити своє становище у системі соціальних

відносин. Більшість учнів 1 класу підвищився рівень відповідальності за навчальну діяльність.

Таким чином, в результаті цілеспрямованої та структурованої роботи з формування навчальної самооцінки учні початкової школи вчаться оцінювати не лише межі своїх здібностей та визначати складність, а й аналізувати її причину, тобто виходити за межі власних знань та вмінь, будувати припущення про невідоме. Це зрештою, сприяє розвитку вміння оцінювати свою навчальну діяльність.

2.3. Порівняльна діагностика навчальної самооцінки у молодших школярів

Проаналізуємо результати порівняльної діагностики навчальної самооцінки дітей першого класу на підсумковому етапі дослідницької роботи.

У цьому педагогічному дослідженні з формування навчальної самооцінки дітей молодшого шкільного віку на підсумковому етапі порівняльної діагностики були використані ті ж діагностичні методики, як і на початковому етапі дослідження: «Діагностика рівня сформованості базових компонентів навчальної діяльності» (автори Г.Р. В. Рєпкіна, Є. В. Заїка), «Три оцінки» (автор А. І. Липкіна), «Дерево успіхів» (автор В. С. Юркевич), «Чарівні лінійки» (автор Г. А. Цукерман).

У таблиці 2.7 представлені результати діагностичних методик, проведених на підсумковому етапі дослідження.

Таблиця 2.7

Результати методик визначення рівня сформованості навчальної самооцінки молодших школярів на підсумковому етапі дослідження

№	Ім'я учня	Методика 1	Методика 2	Методика 3	Методика 4
1	Семен Б.	Актуально-адекватна прогностична оцінка	адекватна	адекватна	адекватна

2	Галя Б.	Потенційно-адекватна прогностична оцінка	занижена	адекватна	адекватна
3	Данило Б.	Адекватна ретроспективна оцінка	адекватна	адекватна	адекватна
4	Даша В.	Адекватна ретроспективна оцінка	підвищена	адекватна	адекватна
5	Єва Г.	Адекватна ретроспективна оцінка	адекватна	адекватна	завищена
6	Софія Д.	Адекватна ретроспективна оцінка	занижена	адекватна	адекватна
7	Рома Д.	Адекватна ретроспективна оцінка	підвищена	адекватна	адекватна
8	Єгор Є.	Адекватна ретроспективна оцінка	адекватна	адекватна	адекватна
9	Настя З.	Неадекватна ретроспективна оцінка	підвищена	адекватна	адекватна
10	Саша К.	Актуально-адекватна прогностична оцінка	адекватна	адекватна	адекватна
11	Кирило К.	Актуально-адекватна прогностична оцінка	підвищена	адекватна	адекватна
12	Ангеліна К.	Актуально-адекватна прогностична оцінка	адекватна	адекватна	адекватна
13	Аня К.	Адекватна ретроспективна оцінка	адекватна	адекватна	завищена
14	Валя Н.	Адекватна ретроспективна оцінка	адекватна	адекватна	адекватна
15	Єгор П.	Потенційно-адекватна прогностична оцінка	адекватна	адекватна	завищена
16	Максим П.	Актуально-адекватна прогностична оцінка	адекватна	адекватна	завищена
17	Маргарита Р.	Адекватна ретроспективна оцінка	адекватна	адекватна	завищена
18	Віка С.	Адекватна ретроспективна оцінка	адекватна	підвищена	адекватна
19	Аріна С.	Адекватна ретроспективна оцінка	підвищена	адекватна	адекватна
20	Єгор Т.	Адекватна ретроспективна оцінка	підвищена	адекватна	адекватна
21	Варя Т.	Актуально-адекватна прогностична оцінка	адекватна	адекватна	адекватна
22	Данило Т.	Потенційно-адекватна прогностична оцінка	адекватна	адекватна	адекватна
23	Михайло У.	Неадекватна ретроспективна оцінка	підвищена	адекватна	адекватна
24	Ілона Ф.	Неадекватна прогностична оцінка	підвищена	адекватна	підвищена
25	Сашко Ф.	Неадекватна ретроспективна оцінка	адекватна	підвищена	адекватна
26	Матвій Х.	Адекватна ретроспективна оцінка	адекватна	адекватна	завищена

27	Кирило Х.	Неадекватна ретроспективна оцінка	адекватна	адекватна	завищена
28	Данило Ц.	Потенційно-адекватна прогностична оцінка	адекватна	адекватна	адекватна
29	Микита Ш.	Адекватна ретроспективна оцінка	адекватна	адекватна	адекватна
30	Настя Ш.	Адекватна ретроспективна оцінка	підвищена	адекватна	занижена

Розглянемо основні результати дослідження навчальної самооцінки у першокласників, які були отримані нами в ході повторної діагностики у першому класі.

«Діагностика рівня сформованості базових компонентів навчальної діяльності» (автори Г. В. Репкіна, Є. В. Заїка).

Отже, кількість молодших школярів, які не можуть оцінити свої навчальні дії та відносяться до позначки вчителя некритично, тепер складає 0%. Лише 12,5% першокласників мають неадекватну ретроспективну самооцінку навчальних можливостей. Значно збільшилася кількість молодших школярів, у яких відзначено адекватну ретроспективна самооцінка – 50%. Відсоток учнів із неадекватною прогностичною самооцінкою залишився тим самим – 6%. Збільшився відсоток дітей із потенційно-адекватною прогностичною самооцінкою, тепер він не 3%, а 12,5%. Також зріс рівень актуально-адекватної прогностичної оцінки у класі – 19%. Рівень здатності адекватно оцінювати власну навчальну діяльність у більшості молодших школярів зріс, і лише менша частина учнів оцінює свої навчальні вміння неадекватне.

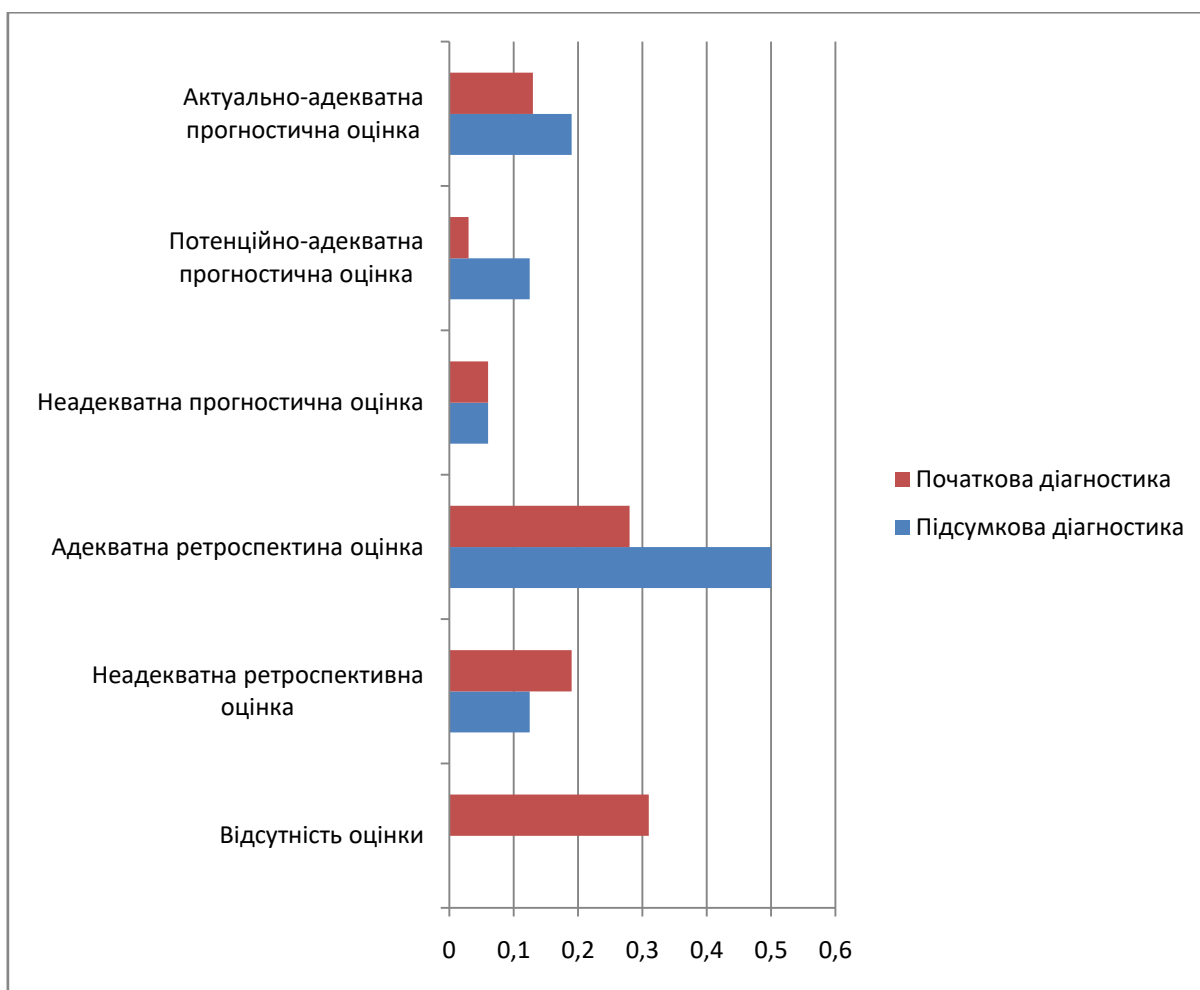

Рисунок 2.5. Відсотковий розподіл рівнів сформованості дій оцінки дітей молодшого шкільного віку

Висновок: завдяки проведеній роботі, впровадженню в освітній процес педагогічних прийомів щодо формування навчальної самооцінки, показники адекватної самооцінки у першокласників зросли. Звичайно, здатність до навчальної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку сформована остаточно, та їх уявлення себе, як учневі, стали більш змістовними, а навчальна самооцінка здебільшого – адекватною.

«Три оцінки» (автор А. І. Липкіна).

Повторна діагностика за методикою показала, що 59,5% учнів класу здатні адекватно оцінити результат своєї навчальної діяльності.

Проте 34,5% молодших школярів схильні неадекватно оцінювати свою роботу та мають завищений рівень навчальної самооцінки. Першокласники із заниженим рівнем навчальної самооцінки становлять 6%.

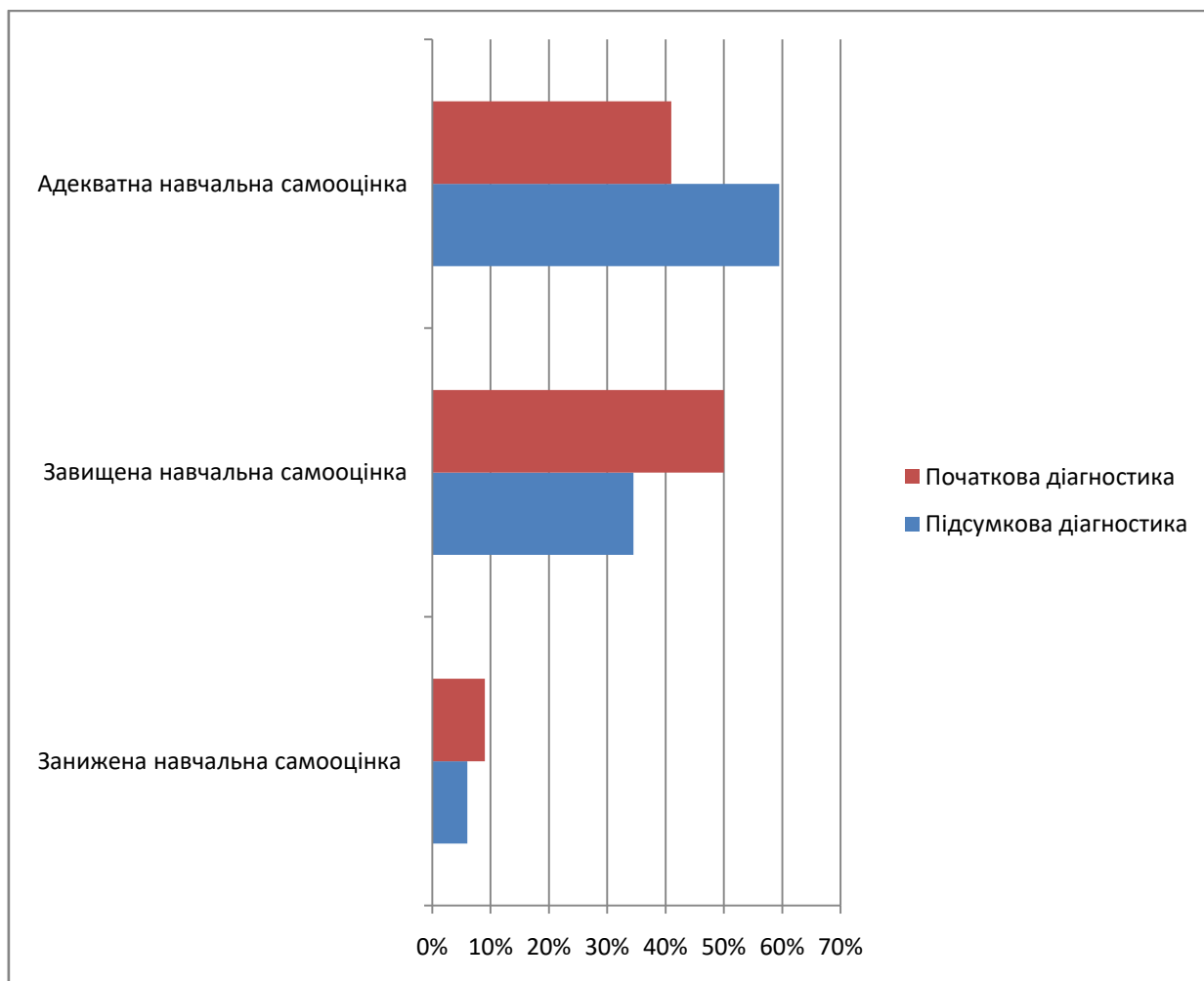

Рисунок 2.6. Відсотковий розподіл навчальної самооцінки дітей молодшого шкільного віку за методикою «Три оцінки» А. І. Липкіної

Висновок за методикою: таким чином, дані за методикою «Три оцінки» підтверджують дані попередньої методики щодо підвищення рівня сформованості контрольньо-оцінної самостійності молодших школярів на контрольному етапі "Дерево успіхів" (автор В. С. Юркевич).

За даними методики 90,5% першокласників зробили самооцінку своїх практичних математичних умінь правильно, що говорить про адекватний

рівень навчальної самооцінки. 9,5% учнів завищили уявлення про свої вміння, а занижену навчальну самооцінку виявлено не було (0%).

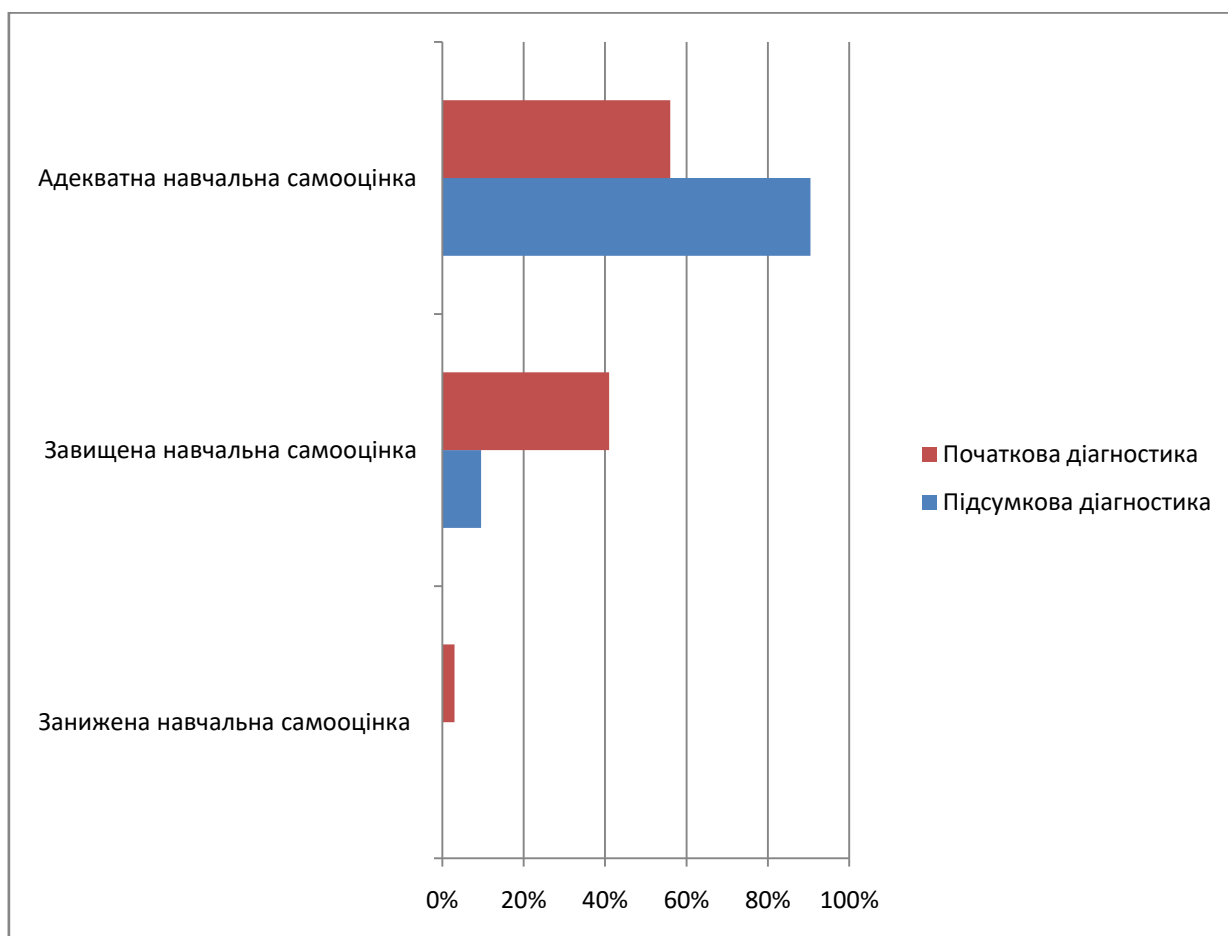

Рисунок 2.7. Відсотковий розподіл навчальної самооцінки дітей молодшого шкільного віку за методикою «Дерево успіхів» В. С. Юркевич

Висновок: методика «Дерево успіху» також показала зростання рівня адекватної навчальної самооцінки та зниження рівня завищеної та заниженою самооцінкою навчальних дій першокласників. "Чарівні лінійки" (автор Г. А. Цукерман).

За наслідками методики навчальна самооцінка молодших школярів почала набувати більш адекватного характеру. У 72% першокласників спостерігається адекватна оцінка своєї діяльності. Знизився рівень

підвищених самооцінок, він становить 25%. Занижена навчальна самооцінка відзначена у 3% учнів.

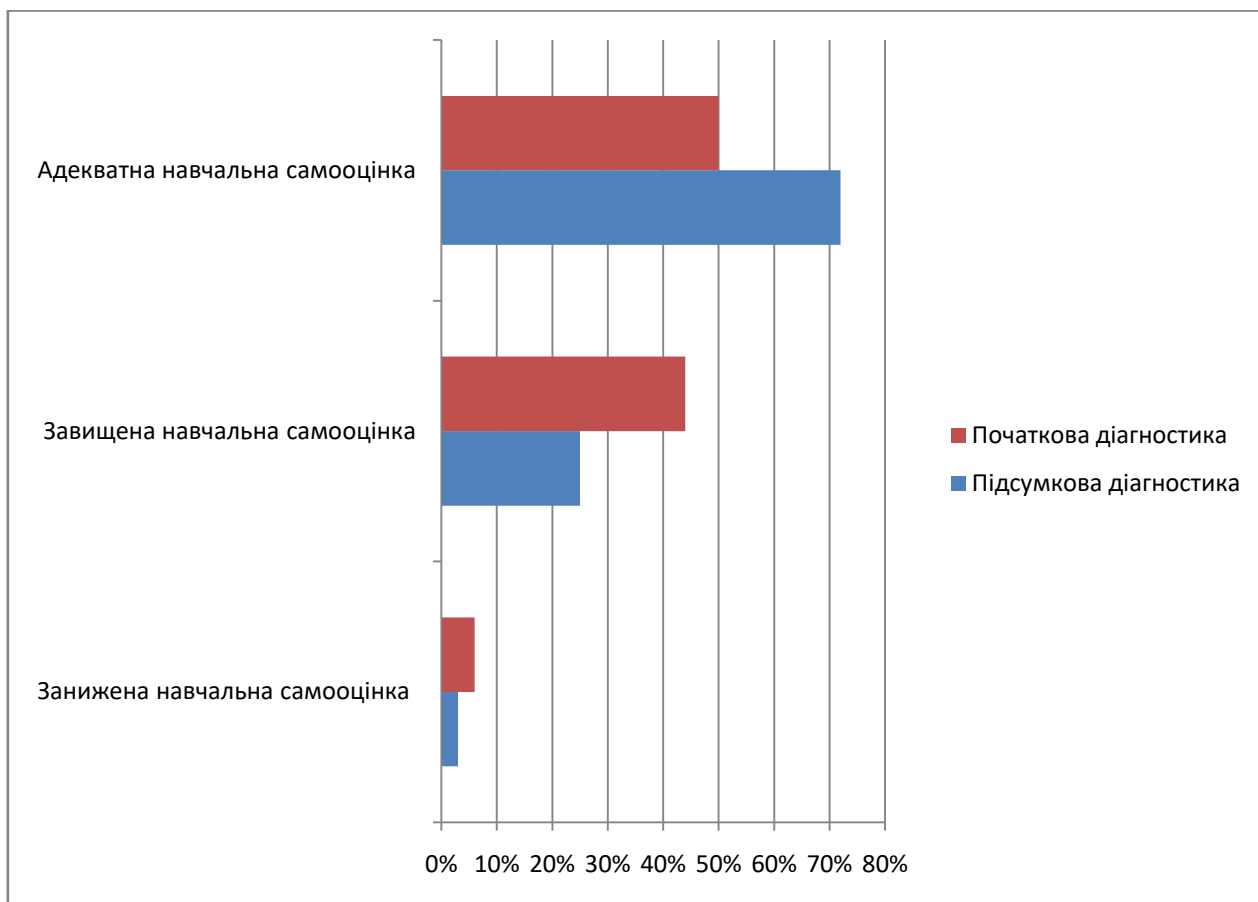

Рисунок 2.8. Процентний розподіл навчальної самооцінки дітей молодшого шкільного віку за методикою «Чарівні лінійки» Г. А. Цукерман

Висновок: здійснивши аналіз результатів діагностичних методик, ми бачимо, що за умови спеціальної роботи з формування навчальної самооцінки молодших школярів самооцінка стає достатньо адекватною, «Я-ідеальне» набуває більш конкретних рис, «Я-реальне» оцінюється за допомогою внутрішньої системи орієнтирів.

Навчальна самооцінка першокласників стала досить адекватною і перебуває в межах норми. Отже, організовуючи навчальну діяльність, вчитель має свідомо та цілеспрямовано формувати навчальну самооцінку

учнів початкової школи. Важливо надавати дітям молодшого шкільного віку можливість робити те, чим вони можуть пишатися.

Запропонуємо кілька підходів до роботи, які можуть допомогти їм у формуванні адекватної самооцінки учнів:

1. Приймайте учня таким, яким він є, враховуючи його індивідуальні особливості (тип темпераменту, характер, темпи діяльності та ін.), тип сімейного виховання, соматичний статус.

2. Створіть дитині ситуацію успіху, у якій може проявити себе (на уроці й у позаурочний час).

3. Стимулюйте пізнавальну активність дитини позитивними підкріпленнями.

4. Заохочуйте дитину у висловленні своїх думок, бажанні ставити запитання. Наберіться терпіння, щоб зрозуміти питання учня та обов'язково відповісти. У цьому виявляється повага до учнів, і вони дуже цінують.

5. Формуйте у дитини критичне ставлення до своїх вчинків, прищеплюйте йому відповідальність за свої дії.

6. Враховуйте зону найближчого розвитку дитини.

7. Заохочуйте та стимулюйте учня за реальні, хай навіть невеликі досягнення.

8. Пам'ятайте, дитина вірить дорослому, постарайтеся стати для нього значущою, дайте можливість повірити в свою цінність і унікальність.

Висновки до II розділу

Таким чином, повторно проведена діагностика свідчить про те, що в учнів першого класу спостерігається позитивна динаміка навчальної самооцінки; діти стали більшою мірою адекватно оцінювати свою навчальну діяльність, здійснювати самоконтроль у процесі вчення та самооцінювання на уроці, змогли наблизитися до адекватного рівня оцінювання своїх здібностей та можливостей на уроках у школі. Саме тому можемо

стверджувати, що педагогічні прийоми, описані в дослідженні, можуть бути використані для формування навчальної самооцінки першокласників у урочній діяльності початкової школи.

ВИСНОВКИ

В ході теоретичного дослідження отримані наступні результати:

1. Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження феномену самооцінки дозволяє зробити висновок, що самооцінка – це компонент самосвідомості, що дозволяє індивіду критично оцінити те, чим він володіє, з позиції певної системи цінностей. Основними джерелами формування самооцінки є внутрішні і зовнішні детермінанти. Основними видами вважаються адекватна і неадекватна самооцінка, остання підрозділяється на завищену і занижену. Уміння людини оцінити свої сили і можливості і співвіднести їх із зовнішніми умовами має величезне значення в формуванні самосвідомості та особистості в цілому. Самооцінка – це індивідуальне, властиве кожній окремо взятій людині поняття про своє «Я». Вона впливає на особливості поведінки індивіда в різних життєвих ситуаціях. Самооцінка є регулятором взаємовідносин конкретно взятої людини з навколишнім середовищем. За допомогою самооцінки людина формує своє уявлення про себе і про свої зв'язки з іншими людьми. Самооцінка підрозділяється на актуальну і потенційну, адекватну і неадекватну. Батькам необхідно звертати увагу на розвиток саме адекватної самооцінки дітей. Вона повинна розвиватися відповідно до повагою до інших людей. Велику увагу необхідно приділяти взаємозв'язку самооцінки з засвоєнням прав і обов'язків дитини.

2. Теоретичне визначення впливу самооцінки на розвиток особистості в сучасній психологічній літературі призводить до висновку, що правильно сформована самооцінка є запорукою успішного майбутнього. Тому необхідно регулювати неадекватну самооцінку за допомогою різних методів і засобів освітнього процесу, тобто оптимізація буде реалізовуватися через систему способів, закономірностей і принципів освітнього процесу і носити характер конкретних заходів. До основних засобам оптимізації відносять співробітництво в спільній діяльності, соціально-психологічний тренінг,

засоби індивідуальних впливів, практичні вправи та ігри, рефлексивні техніки, метод створення виховуючих ситуацій, зокрема створення ситуації успіху. напрямками оптимізації самооцінки підлітків є заходи регуляції неадекватної самооцінки і заходи по збереженню і розвитку адекватної самооцінки.

В освітньому процесі формується адекватна чи неадекватна навчальна самооцінка, яка залежить від оцінок оточуючих. Головну роль у формуванні навчальної самооцінки дітей молодшого шкільного віку грає оцінка вчителя. Тому для того, щоб сформувати у молодших школярів адекватну навчальну самооцінку, педагогу потрібно вчити їх вмінню вчитися, тобто вмінню бачити реальні навчальні завдання та вибирати оптимальні способи їх вирішення. Це важливо як у процесі навчання, так і в будь-якій іншій діяльності.

Самооцінка дітей молодшого шкільного віку часто складається тільки за результатами роботи, а сам процес навчальної діяльності та етапи планування та прогнозування не беруться до уваги.

Отже, необхідно вивчати молодших школярів завжди контролювати свої дії, адекватно та об'єктивно їх оцінювати, бути старанним на кожному етапі своєї діяльності та аналізувати її хід. Метою даного педагогічного дослідження є теоретичні обґрунтування та перевірка на практиці педагогічних прийомів формування навчальної самооцінки учнів початкової школи.

Для досягнення поставленої мети було поетапно реалізовано теоретичні та практичні завдання педагогічного дослідження: розкрито поняття самооцінки в психології та педагогіці, описані вікові психологічні особливості самооцінки дітей молодшого шкільного віку, представлені педагогічні умови формування навчальної самооцінки учнів початкової школи, проведено педагогічна діагностика навчальної самооцінки молодших школярів, реалізовані практично педагогічні прийоми само оцінювання учнів під час уроків, здійснено порівняльний аналіз результатів дослідження.

Початкова діагностика сформованості навчальної самооцінки показала, що у школярів на початковому етапі навчання рівень навчальної самооцінки неадекватний, найчастіше завищений. Спостерігалось значне розбіжність між «Я-реальним» та «Я-ідеальним», що свідчить про несформованості навчальної самооцінки першокласників. На основі результатів початкової діагностики було підбрано методи та прийоми, що формують навчальну самооцінку молодших школярів в урочній діяльності. На формуючому етапі дослідження були використані такі педагогічні прийоми: «Драбинка», «Кольорові кола», «Світлофор», «Кольорові картки», «Сусід по парті», «Сонечко», "Карта знань", "Тижневий звіт", "Рефлексивний лист". Реалізовані на практиці прийоми були орієнтовані на свідоме сприйняття учнями навчального матеріалу, розуміння меж своїх знань, підвищення впевненості у можливості освоєння для самореалізації та самоствердження соціального досвіду у розвитку вміння оцінити своє становище у системі соціальних відносин «дорослий – одноліток – я», підвищення рівня відповідальності за навчальну діяльність.

Повторна діагностика рівня сформованості навчальної самооцінки молодших школярів показала, що після застосування на практиці прийомів формування навчальної самооцінки, що позитивно змінилася самооцінна діяльність учнів першого класу, вона стала більш осмисленою і достатньо адекватною. «Я-ідеальне» придбало більш конкретні риси, а «Я-реальне» оцінюється за допомогою внутрішньої системи орієнтирів.

Отже, вплив успішності школярів на їх самооцінку поза сумнівом. Діти, які випробовують значні труднощі в засвоєнні програмного матеріалу, отримують найчастіше негативні оцінки. Невстигаючим школяр стає на етапі навчання, коли виявляється певна розбіжність між тим, що від нього вимагають, і тим, що він в стані виконати. На початковому етапі відставання розбіжність це недостатньо усвідомлюється, а головне, не приймається молодшим школярем: більшість неуспішних дітей 2 класу переоцінюють результати своєї учбової діяльності. До 4 класу вже виявляється значний

контингент відстаючих дітей із зниженою самооцінкою. Той, який часто терпить невдачу, чекає і далі невдачу, і навпаки, успіх в учбовій діяльності повертає до очікування успіху надалі. Переважання в навчальній діяльності у відстаючих дітей неуспіху над успіхом, що постійно підкріплюється низькими оцінками їх роботи вчителем, веде до наростання у них невпевненості в собі і відчуття неповноцінності, що в результаті проявляється в заниженій самооцінці. Таким чином, встановлено, що існує тісний зв'язок між самооцінкою та успішністю в навчальній діяльності. Достатньо розвинута самооцінка, яка включає в себе здатність виділяти важливі для успішної навчальної діяльності уміння та особисті якості, сприяє розвитку дитини та веде до ефективного виконання навчальних завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабаян Ю. О., Тимченко Н. А. Особливості формування самооцінки молодшого школяра. Психологічні науки. 2014. №2. С. 26-30.
2. Балютіна К. Засоби формування у школярів самооцінних суджень / К. Балютіна // Початкова школа. 2004. №7. С. 25-26.
3. Баранник В. Самооцінка та її місце в структурі самосвідомості // Соціальна психологія, 2006. № 3 (17). С. 95-101.
4. Басина Е.З. Становлення самооцінки й образу Я // ред. Д.Б. Ельконіна, А.Л. Венглера. К.: Педагогіка, 1988. С. 56-65.
5. Безкорованіна О. В. Навчитися жити разом: становлення особистісного самоствердження школяра в умовах сучасного виховання / О.В. Безкорованіна // Гуманітарні науки. 2007. №1. С. 4-8.
6. Береговенко К. М. Створення умов для самореалізації особистості / К. М. Береговенко // Виховна робота в школі. 2006. №8. С. 40-49.
7. Бех І. 100 ключів виховного успіху: наук.-метод. посіб. / І. Бех // Шкільний світ. 2009. №21-23 (Червень). С. 3-148.
8. Бех І. Психологічні резерви виховання особистості / І. Бех // Рідна школа. 2005. №2. С. 11-13.
9. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. / за заг. ред. О.В. Овчарук. Київ, 2004. 111 с.
10. Бібік Н. М. Проблеми професійного вдосконалення вчителя початкових класів / Н. М. Бібік // Школа І ступеня: теорія і практика: зб. наук. праць Переяслав-Хмельницького державного педагогічного ун-ту імені Григорія Сковороди. П.-Хмельницький, 2004. Вип. 10. С. 24-37.
11. Білопола В. Формування самооцінки дошкільників / В. Білопола // Психолог дошкілля. 2013. №6. С. 9-12.
12. Бондар В. Дидактика / В. Бондар. К.: Либідь. 2005. 262 с.
13. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості. Суми: Еллада, 2012. 608 с.

14. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості / М.Й.Боришевський. Суми: Еллада, 2012. 608 с.
15. Бреславець Л. Корекційна програма зі зменшення агресії та підвищення рівня самооцінки: [тренінг для підлітків] / Л. Бреславець // Шкільному психологу. Усе для роботи. 2012. №3. С. 35-39.
16. Вакар Ірина. Вікові особливості самооцінки учнів та можливості їх корекції / І. Вакар // Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали VII Всеукр. наук, конф., 15 груд. 2011 р. Тернопіль: ТИПУ, 2011. С. 85-89.
17. Васильчик Т. Взаємозв'язок тривожності та самооцінки у молодшому підлітковому віці / Т. Васильчик // Студентський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені В.Гнатюка. Тернопіль: ТИПУ, 2008. Вип. 15. С. 135-138.
18. Вашуленко М. Виховний потенціал текстів букваря – першої навчальної книги з рідної мови / М. Вашуленко // Початкова школа. 2008. №8. С. 15-18.
19. Ващенко І.М. Визначення і розуміння студентами понять "здоров'я" та "здоровий спосіб життя" / І.М.Ващенко, О.М. Буланов, Ю.В. Козерук та інші // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. Чернігів: ЧНПУ, 2012. Випуск 98. Т. 3. С. 80 - 84.
20. Вітвицька С. С. Основи дидактики вищої школи: Модуль 5. Основи педагогіки вищої школи: підруч. / С. С. Вітвицька. К.: Центр навчальної літератури, 2006. С. 161-165.
21. Вітюк О. Ю. Міжособистісна атракція як основа рівня самооцінки особистості / О. Ю. Вітюк // Практична психологія та соціальна робота. 2007. №8. С. 55-60.
22. Власенко О. Значення логічних знань у формуванні адекватної самооцінки молодшого школяра / О. Власенко // Директор школи. 2004. №39. С. 7.

23. Власова О. І. Педагогічна психологія : навч. посіб. / О. І. Власова. К.: Либідь, 2005. 400 с.
24. Волкова Н. П. Педагогіка: Теорія освіти і навчання. Дидактика: навч. посіб. / Наталія Павлівна Волкова. 3-є вид., стереотипне. К.: Академвидав, 2009. 615,[1] с. (Альма-матер).
25. Вортеляк А. Самоактуалізація та саморегуляція особистості в гуманістичній психології / А. Вортеляк, О. Драгер, Кравчук // Психолог. 2007. №41. С. 12-19.
26. Главацька Ольга. Основи самовиховання особистості: рек. МОН України як навч. посіб для студ. ВНЗ / Ольга Главацька. К.: Кондор, 2008. 188 с.
27. Главінська О. Д. Вплив низької навчальної успішності на становлення самооцінки школяра : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07 / О. Д. Главінська; Ін-т психології імені Г.С.Костюка АПН України. К., 2002. –20 с.
28. Главник, О. Навіщо нам самооцінювання? / О. Главник // Психолог. 2002. №41. С. 1-2.
29. Гончаренко С. Самооцінка / С. Гончаренко // Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 296 с.
30. Гордеева Ж. В. Розвиток регулятивної функції самооцінки у дітей дошкільного і молодшого віку: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. психол. Наук: 19.00.07 – вікова і педагогічна психологія / Ж.В.Гордеева; Ін-т психології імені Г.С. Костюка АПН України. К., 2007. 21с.
31. Городецька Н. Г. Психологічні особливості подолання інноваційних бар'єрів у педагогічній діяльності: дис. на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук: 19.00.07 – вікова і педагогічна психологія / Наталія Григорівна Городецька. Дрогобич, 2009. 225 с.

32. Грабовець О. В. Психологічний супровід духовного розвитку дитини / О. В. Грабовець // Практична психологія та соціальна робота. 2013. №5. С. 23-33.
33. Грибенюк Г. С. Мотиви в структурі саморегуляції суб'єкта / Г.С.Грибенюк // Педагогіка і психологія. 2005. №2. С. 98-105.
34. Гринько О. Самооцінка учнів – засіб пізнавальної самостійності / О.Гринько // Рідна школа. 1998. №7-8. С. 58-60.
35. Гусак Алла. Самооцінка молодшого школяра / Алла Гусак // Психолог. 2012. №11-12. С. 38-41.
36. Демиденко В. К. Самореалізація: сутність, становлення, розвиток / В. К. Демиденко // Педагогіка і психологія. 2004. №2. С. 31-36.
37. Дядюкіна Є.В. Аналіз факторів виховання та соціалізації як чинників формування адекватної самооцінки молодших школярів / Є.В.Дядюкіна // Педагогічні науки: зб. наук. праць / Херсонський держ. ун-т. Херсон: Айлант, 2011. Вип. 58. Ч. 1. С. 419-423.
38. Дячук П. В. Вплив різних форм навчальної діяльності на розвиток самооцінки учнів початкових класів / П. В. Дячук // Проблеми педагогічних технологій: зб. наук. праць. Луцьк, 2005. №2 С. 102-109.
39. Дячук П. В. Вплив різних форм навчальної діяльності на розвиток самооцінки учнів першого класу / П.В. Дячук, М.В. Перфільєва // Підготовка 168 педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах у контексті процесів глобалізації: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Умань, 17-18 листоп. 2005р. К.: Міленіум, 2005. С. 79-81.
40. Дячук П.В. Дидактичні умови забезпечення процесу формування самооцінки молодшого школяра. Педагогіка та психологія: зб. наук. праць Чернівецького нац. ун-ту імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2014. С. 55-61.
41. Дячук П. В. Діагностика розвитку самооцінки молодших школярів в системі міжособистісних взаємин / П.В. Дячук // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 17: Теорія і практика навчання та виховання :

зб. наук. праць. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. Вип. 6. С.229-234.

42. Дячук П. В. До питання діагностики розвитку самооцінки молодших школярів в умовах спільної навчальної діяльності / П. В. Дячук, Л. П. Перфільєва // Методи і засоби забезпечення неперервності едукативного процесу в закладах освіти: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. / Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. С. 34-35.

43. Дячук П.В. До питання діагностики розвитку самооцінки учнів молодших школярів в умовах спільної навчальної діяльності / П. В. Дячук, Л. П. Перфільєва // Матер. Четвертої всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., 28-30 січ. 2009 р. / Київський Інститут наукового прогнозування, Кримський інститут економіки та господарського права (Севастопольська філія). К., 2009. Ч. 2. С. 31-33.

44. Дячук П. В. До питання формування самооцінки молодших школярів в умовах спільної навчальної діяльності / П. В. Дячук // Матер. Шостих Всеукр. Захаренківських пед. читань «Організаційно-методичне забезпечення неперервної освіти в умовах реформаційних процесів» / [за заг. ред. проф. Прокопенко Л. І.]. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2009. С. 23-24.

45. Дячук П. В. Зв'язок сучасної дидактики з педагогічним досвідом Я. А. Коменського / П. В. Дячук // Сучасні тенденції використання дидактичних ідей Яна Амоса Коменського : матер. Другої міжнар. Інтернетконф., 26 квіт. 2013 р., м. Умань / [голов. ред. Осадченко І.І.]. Умань, 2013. С. 64-66.

46. Дячук П. В. Особливості організації навчальної діяльності молодшого школяра в контексті становлення самооцінки / П. В. Дячук // Неперервна педагогічна освіта в Україні: стан, проблеми, перспективи: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф., м. Умань, 22-23 трав. 2014 р. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. С. 32-34.

47. Дячук П. В. Питання самооцінки в педагогічній спадщині О.А.Захаренка / П. В. Дячук, М. В. Перфільєва // Всеукраїнські педагогічні читання «Буде школа – буде село – буде держава»: До дня народження Олександра Антоновича Захаренка. Черкаси, 2006. С. 42-44.

48. Дячук П. В. Підготовка вчителя початкової школи до забезпечення становлення самооцінки молодших школярів / П. В. Дячук // Методи і засоби забезпечення інноваційностієдукаційного процесу в закладах освіти : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Черкаси, 24–25 квіт. 2008 р. / Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. С. 32-33.

49. Дячук П.В. Формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності: монографія. Умань: ПП Жовтий О.О., 2016. 210 с.

50. Зозуляк-Случик Р. Психологічні особливості формування самооцінки підлітків / Р. Зозуляк-Случик, О. Лесюк // Обрії. 2015. № 1. С.23-26.

51. Зубченко О. В. Взаємозв'язок самооцінки підлітків з їх соціометричним статусом у групі однолітків. Практична психологія та соціальна робота. 2008. № 5. С. 54-57.

52. Ілляш С. Д. Самооцінка в молодшому шкільному віці та фактори, які її детермінують. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. К.: 2010. Т. 12. Ч. 2. С. 108-115.

53. Калюжна Є. М., Шевергіна М. В. Вплив самооцінки на успішність у молодшому шкільному віці. Молодий вчений. 2016. № 32. С. 559-563.

54. Камінська О.В. Детермінанти виникнення низької самооцінки в молодшому шкільному віці. Теорія і практика сучасної психології. 2020. №1. С 34-38.

55. Канівець Т.М. Основи педагогічного оцінювання: навч.-метод. посіб. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2012. 102 с.

56. Качинська А. В. Чинники впливу на розвиток самоствавлення у підлітковому віці / А. В. Качинська // Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2013. № 8-9.

57. Ковалишина І.В. Самооцінка дітей молодшого шкільного віку (порівняльна характеристика). Вісн. Харк. нац. ун-тету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Психологія. 2011. № 959. Вип. 46. С. 47-51. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPC_2011_959_46_12

58. Козерук Ю. В. Самооцінка як фактор становлення особистості студента / Ю. В. Козерук, Я. О. Євсейчик // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. 2015. Вип. 124. С. 163-165.

59. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Думка, 1989. 608 с.

60. Костюк Г. С. Навчання і психічний розвиток учнів. Київ: Наукова думка, 1999. С. 19-32.

61. Кравченко Т. В. Життєві сценарії сім'ї та їхній вплив на соціальний розвиток особистості. Педагогіка і психологія. 2012. № 1. С. 62-64.

62. Криворучко Т. І. Особливості розуміння самооцінки в сучасній психологічній науці. Медсестринство. 2015. № 4. С. 19-22.

63. Ліпковська Ю. Формування адекватної самооцінки у школярів / Юлія Ліпковська // Психологічні виміри культури, економіки, управління. 2016. Вип. 9. С. 61-69.

64. Лісова С. Вплив самооцінки учнів на успішність навчального процесу. Рідна школа. 2000. № 12. С. 36-38.

65. Морзе Н.В., Барна О.В., Вембер В.П. Формувальне оцінювання : від теорії до практики. Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. 2013. № 6. С. 45-57.

66. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи/ К.: МОНУ, 2017. 33 с

67. Олефір В.П. Вплив проблемного навчання на розвиток індивідуальності та музичних здібностей молодших школярів. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: зб. наукових праць. Київ, 2013. Вип. № 41(65). С. 107-113.

68. Олефір В.П. Дослідження проблеми індивідуальності в різні історичні періоди. Тенденції розвитку корекційної освіти в Україні. Матеріали міжнародної наукової конференції. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова, Серія № 19. Корекційна педагогіка та психологія: зб. наукових праць. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. Вип. 11. С. 231-325.

69. Олефір В.П. Застосування особистісно-орієнтованого підходу до розвитку індивідуальності школяра на уроках музики. Психологічна, соціальна та художня мотивація творчості Тараса Шевченка: матеріали наукових читань 9 присвячених 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка та 150-ти річчю від дня його перепоховання, м. Київ, 26 квітня 2013 р. Ніжин, 2013. С. 57-59.

70. Олефір В.П. Індивідуальність вчителя як умова його професійної культури. Професійна культура фахівця: сутність, реалії, перспективи : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції 23-24 листопада 2016 р. м. Суми, 2016. С.103-104.

71. Олефір В.П. Модель розвитку індивідуальності молодшого школяра у сфері музичної діяльності. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т. VI. Психологія обдарованості. Житомир, 2013. Вип. 9. С. 354-362.

72. Олефір В.П. Особливості прояву індивідуальних відмінностей молодших школярів. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: зб. наукових праць. Київ, 2017. № 5(50). С. 110-117.

73. Олефір В.П. Прояв індивідуальності через розвиток творчої діяльності молодших школярів. Внесок наукових шкіл НПУ імені М.П. Драгоманова у розвиток світової та вітчизняної дефектології: матеріали

міжнародної наукової конференції, присвяченої 175 річниці НПУ імені М.П.Драгоманова та 70-річчю від Дня народження академіка В.М. Синьова. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія: зб.наукових праць. К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2010. Вип. 15. С. 389-391.

74. Олефір В.П. Психологічні особливості індивідуальності майбутніх практичних психологів. Чорнобильська катастрофа: 20 років потому (інтердисциплінарні аспекти): матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ-Житомир: Державний фонд фундаментальних досліджень МОН України, 2006. Ч. 2. С. 55-57.

75. Олефір В.П. Розвиток індивідуальності молодшого школяра у процесі музичної діяльності. Психологічний часопис Інституту психології імені Г.С.Костюка. Матеріали наукових конференцій. Київ, 2020. Вип. 6(10). С. 29-37.

76. Пенькова О. І. Самовдосконалення особистості і її самооцінка / О.І.Пенькова // Психологічний часопис. 2015. № 1. С. 74-78.

77. Пирлик М. А. Структурно-динамічна модель самооцінки / М.А.Пирлик. // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2013. Вип. 5. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_5_44.

78. Попелюшко Р. П. Аналіз вивчення проблеми формування самооцінки у студентської молоді. Практична психологія та соціальна робота. 2006. № 7. С. 72-75.

79. Радзівіл К. П. Роль самооцінки особистості майбутніх психологів у формуванні професійних очікувань у навчальному процесі / К. П. Радзівіл // Проблеми сучасної психології. 2015. Вип. 28. С. 491-505.

80. Савчин М.В. Вікова психологія: Навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П.Власенко. К.: Академвидав, 2006. 360 с.

81. Самооцінка учня / упоряд. С. Максименко. Київ: Главник, 2004. 184с.

82. Сидоренко О.Б. Самооцінка як фактор психічного здоров'я та емоційного благополуччя молодшого школяра / О.Б. Сидоренко // Актуальні проблеми збереження психологічного здоров'я підростаючого покоління: матеріали Всеукраїнських психолого-педагогічних Демиденківських читань. Бердянськ: БДПУ, 2013. С. 43-45.

83. Сілявіна Ю. С. Здатність учнів з особливими освітніми потребами до успішної навчальної діяльності як критеріальний показник ефективності системи педагогічної реабілітації в інклюзивному освітньому середовищі школи Науковий журнал Хортицької національної академії. ScientificJournalofKhortytsiaNationalAcademy. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота): наук. журн. / [редкол.: В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя: Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2019. Вип. 1(1). С. 148-158.

84. Фіцула М.М. Педагогіка. Навч. посібник. / М.М. Фіцула. К.: Академвидав, 2006. 559 с.

85. Чайкіна С. В. Особливості формування самооцінки молодших школярів. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2013. №2. С. 223-230.

86. Чайкіна С.В. Особливості формування самооцінки молодших школярів. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2013. № 2. С. 223-230. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp 2013_2

87. Штифурак В. С., Гринькова Л. М., Гринькова О. Ю. Психологічні умови формування адекватної самооцінки у молодших школярів. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : збірник наукових праць / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Київ: ТОВ «Друк плюс», 2018. Вип. 52. С. 125-128.

88. Штифурак В. С., Кузьменко Ю. В. Психологічні основи подолання дитячої важковихованості. / В. С. Штифурак, Ю. В. Кузьменко. Навч.-метод. посіб. Вінниця, 2012. 260 с.

89. Minev M., Petrova B., Mineva K., Petkova M., Strebkova R. Self-esteem in adolescents. *Trakia Journal of Sciences*. 2018. Vol. 16, № 2. pp. 114-118.

90. Orben A., Tomova L., Blakemore S.-J. The effects of social deprivation on adolescent development and mental health. *The Lancet Child & Adolescent Health*. 2020. Volume 4, Issue 8. pp. 634-640.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Три оцінки» (А. Липкіна)

Мета. Визначити рівень самооцінки, рівень домагань та оцінну позицію учня.

Інструкція. Учням пропонується виконати будь-яке навчальне завдання у письмовій формі. Психолог разом з учителем оцінюють роботу учнів трьома оцінками: адекватна, завищена та занижена.

Перед тим як роздати зошити учням кажуть: «Троє вчителів із різних шкіл перевіряли ваші роботи. Кожен склав власну думку про виконане завдання, а тому вони поставили різні оцінки. Обведи кружечком ту оцінку, з якою ти згодний». Потім у індивідуальній бесіді з учнями з'ясовуються відповіді на такі запитання:

1. Яким учнем ти себе вважаєш: середнім, слабким чи сильним?
2. Які оцінки тебе радують, які засмучують?
3. Твоя робота заслуговує оцінки «9», а вчителька поставила тобі оцінку «12». Ти зрадієш цьому чи це тебе засмутить?

Рівень самооцінки школярів визначається на основі одержаних даних за такими показниками: - збіг або розбіжність самооцінки з адекватною оцінкою учителя; - характер аргументації самооцінки:

- а) аргументація, яка спрямована на якість виконаної роботи;
- б) будь-яка інша аргументація;
- в) стійкість або нестійкість самооцінки, про яку роблять висновок за мірою збігу характеру оцінки, яку поставив собі сам учень, і відповідей на запитання.

Рівень домагань виявляється у прогностичній самооцінці, ²⁷ яка стосується ще неодержаного результату. Для з'ясування прогностичної самооцінки можна застосувати таку методику.

Учням, які мають різний рівень успішності, дають по чергово три завдання:

одне – з рідної мови, одне – з математики (обидва на основі вивченого та зрозумілого матеріалу), третє – не навчальне, наприклад, складання орнаменту за зразком.

Учням пропонують ознайомитися із завданням й відповісти на запитання, чи зможуть вони виконати завдання, на яку оцінку й чому. Потім діти повинні відповісти на те саме запитання стосовно трьох різних за успішністю однокласників.

Аналізу, який дозволяє виявити оцінну позицію учня, підлягають такі дані:

1. Рівень прогностичної самооцінки у різних за успішністю школярів (адекватна, завищена, занижена).
2. Особливості прогностичної оцінки учнів, які мають різний рівень успішності.
3. Особливості аргументацій оцінної діяльності, її спрямованість на оцінювання здатності учнів до навчальної діяльності або на якості особистості. Поширення оцінної діяльності під час виконання навчальних завдань на ненавчальні ситуації.

Предмети-маркери для самооцінювання:

червоне яблучко - «Я не зрозумів/ла тему уроку» або «Мені потрібна допомога в опануванні нової теми»;

зелене яблучко - «Я все зрозумів/ла» або «Мені все вдалося»;

жовте яблучко - «Я не все зрозумів/ла на уроці» або «Мені потрібно ще попрацювати».

